

İSTANBUL YENİ CAMİ ÇEŞME YAZILARININ ANATOMİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: MUS- TAFÂ RÂKİM VE SÂMÎ EFENDİ KARŞILAŞTIRMASI*

Muharrem GÖKŞEN*
Oktay GÜNDOĞDU**

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 28 Mayıs 2025, **Kabul Tarihi:** 30 Temmuz 2025, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2025, **Atıf:** Gökşen, Muharrem. Gündoğdu, Oktay. "İstanbul Yeni Cami Çeşme Yazılarının Anatomik Açidan Değerlendirilmesi: Mustafa Râkım ve Sâmî Efendi Karşılaştırması". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 25/2 (Eylül 2025): 1235-1276.

DOI: 10.33415/daad.1706153

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 28 May 2025, **Accepted:** 30 July 2025, **Published:** 30 September 2025, **Cite as:** Gökşen, Muharrem. Gündoğdu, Oktay. "Anatomical Evaluation of the Fountain Inscriptions of Istanbul New Mosque: Comparison of Mustafa Râkım and Samî Efendi". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 25/2 (September 2025): 1235-1276.

DOI: 10.33415/daad.1706153

* Bu makale, Dr. Öğr. Üyesi Oktay Gündoğdu danışmanlığında hazırlanan "Yeni Cami Çeşme Yazılarının Anatomik Açidan Değerlendirilmesi ve Mustafa Râkım Üslubuyla Mukayesesi" adlı tezden üretilmiştir.

** Sorumlu yazar, Uzman Sanat Tarihçi, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları, muharrem.goksen@gmail.com, ORCID: 0009-0009-7963-418, Katkı oranı: %60 / Responsible Author, Expert Art Historian, Hitit University, Faculty of Theology, Islamic History and Arts, muharrem.goksen@gmail.com, ORCID: 0009-0009-7963-418, Ankara/Türkiye, Contribution rate: 60%

*** Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları, oktaygundogdu@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0361-349X, Katkı oranı: %40 / Dr., Hitit University, Faculty of Theology, Islamic History and Arts, oktaygundogdu@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0361-349X, Çorum/Türkiye, Contribution rate: 40%

Öz

Hattat Sâmî Efendi'nin Yeni Cami çeşme yazıları, celi sülüs sanatının önemli örneklerindendir. Bu çalışmada, 12 satırlık sebil kitâbesinin sanatsal ve geometrik özellikleri analiz edilerek, Sâmî Efendi'nin 1902 yangını sonrası çini üzerine yeniden yazdığı yazılar incelenmiştir. Önceki çalışmalarda ağırlıklı olarak mimari yapı ve kitâbe tercümesine odaklanılmışken bu araştırmada ise kitâbenin detaylı geometrik çözümlemesi gerçekleştirilmiştir. Kaynak taraması, yerinde inceleme ve Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki orijinal örneklerle karşılaştırma yöntemleri kullanılarak, her satır AutoCAD'le çizilmiş, tekrarlanan harfler standartlaştırılmıştır. Nokta yöntemiyle ölçülen harflerin açısıl değerleri ve altın oranla uyumu değerlendirilmiştir. Bu çalışmayla, sebil yazılarının anatomik açıdan sistematik bir değerlendirilmesi sağlanmış ve celi sülüsün teknik-estetik bütünlüğüne ışık tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslam Sanatları, Hüsn-i Hat, Sebil, Celi Sülüs, Hat Anatomisi.

Anatomical Evaluation of the Fountain Inscriptions of Istanbul New Mosque: Comparison of Mustafa Râkım and Samî Efendi

Extended Abstract

In Islamic civilisation, writing has gained significant importance as a means of aesthetic expression and conveying divine messages. This process, which started with the writing of the Holy Qur'an, turned into a visual art form over time. The Arabic alphabet was enriched by the contributions of different cultures to the spread of Islam. For this reason, it would be more accurate to use the concept of 'Islamic script' instead of "Arabic script". This writing tradition, which developed with the contributions of civilisations such as Iranian, Turkish, Andalusian, and Indian, peaked mainly during the Ottoman period. The patronage of politicians and rulers of calligraphy paved the way for new and different writing styles. Mehmed Sâmî Efendi (1838-1912), one of the most important representatives of Ottoman calligraphy, exhibited great mastery in jali sülüs writing. His New Mosque Fountain inscription in Istanbul is one of the most outstanding examples of this art. The inscription consists of twelve cartouches, each 30x50 cm in size, with carefully stacked (balanced) inscriptions. The cartouches are horizontally arranged in oval forms called 'den-dan'. This monumental work, 93 cm wide and 212 cm high, is remarkable for its fine quality and aesthetic order. The inscriptions are carved on the marble at a depth of approximately 0.5 cm, the letters are decorated with gold leaf, and the ground is painted in neftî green. In addition, the cartouches' frames and the inscription's outer edges are decorated with 1.2 cm wide gold leaf, creating a sumptuous effect. Since there is no standardised meşk (practice) tradition in Jali sülüs script, this work by Sâmî Efendi is a unique source for understanding the anatomical structure of calligraphy. In the detailed analyses, drawings were made using the original moulds preserved in the Topkapı Palace Museum, and the traditional 'dot' technique was applied to dimension the letters. This technique plays a key role in determining the proportions of the letters. When Sâmî Efendi's understanding of composition is analysed, it is seen that he designed the writing area in the cartouches close to the dimensions of the "golden rectangle". He established an aesthetic balance by using the golden ratio principle in the placement of the letters and distributed the long letters in a balanced manner within the cartouche. In particular, he gave depth to the composition by placing sacred expressions such as "Lafz-ı Celâl" (the word of Allah) and "İsm-i Nebî" (the name

of Prophet Muhammad) in the centre of the golden spiral. The fact that the points of contact between the letters are usually one-third or two-thirds shows that he worked with mathematical meticulousness. Dots, gestures (reading marks), and ornamental elements are also placed with a balance between space and fullness. All these details reveal that Sâmi Efendi applied the golden ratio not intuitively, but with a conscious and scientific approach. The first line of the inscription begins with the letter 'elif' and the name 'Mehmed Han'. The most striking elements in this arrangement are the simple stance of the letter 'elif' and the splendid stacking of 'İsm-i Nebî'. Sâmi Efendi wrote the Prophet's name in a long form and emphasised it at the top of the composition. It is thought that the Sufi motto 'elif is truth, mim is guidance' lies behind this preference. This expression is interpreted as 'elif' symbolising the unity of Allah and 'mim' symbolising the guidance of the Prophet Muhammad. In the lower left corner of the inscription's twelfth line is Sâmi Efendi's signature. This signature form was developed by the great master of Ottoman calligraphy, Mustafa Râkım Efendi, and has been adopted by many calligraphers today. In conclusion, the inscription of the Yeni Cami Fountain is an excellent example of how Islamic calligraphy blends aesthetic subtleties with mathematical principles. This work of Sâmi Efendi should be recognised as an important treasure in Ottoman art and the history of world art. The preservation and transfer of the work to future generations is of great importance for the sustainability of our cultural heritage. An interdisciplinary approach should be adopted for academic studies and restoration projects in this context. In addition, the cooperation of different fields of expertise, such as visual analysis, digital archiving, art history, epigraphy, and material science, will contribute to the correct understanding of such works, their healthy survival, and increasing social awareness.

Keywords: Turkish-Islamic Arts, Calligraphy, Public Fountain, Jeli Thuluth, Calligraphy Anatomy.

Giriş

Türk-İslam mimarisinde yazı sanatı önemli bir tezyini unsur olup çeşmeler bu alanda dikkat çekici örnekler sunar. Osmanlı yükselme döneminde mimariyle birlikte hüsn-i hattın estetik ve teknik düzeyi yükselmiştir. Bu çalışma, Hatice Turhan Valide Sultan Sebilindeki kitâbenin hüsn-i hat açısından anatomik yapısını ve altın oran ilişkisini incelemiştir. Harf ölçümleri nokta, yarım nokta ve cezm birimleriyle yapılmış, satır ve sütun açıları ile üçte birlik oran analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırmada yerinde inceleme, ölçüm ve belgelemeler yapılmış, metin tercümesi ve ebced hesabı sunulmuştur. Hat sanatında celi sülüs yazı türüne özgü müstakil bir meşk kitabının bulunmaması nedeniyle, Sâmi Efendi'nin Yeni Cami çeşme kitâbesi anatomik olarak incelenmiş; bu yolla literatürdeki kaynak çeşitliliğine katkı sağlanması amaçlanmıştır. Sebil ve cami mimarisi, çalışmanın ana temasını oluşturmadığından, konu bütünlüğünü korumak amacıyla ayrıntılı biçimde ele alınmamıştır. Kullanılan

kaynaklar alanın önde gelen eserlerine dayanmaktadır. Bu çerçevede; M. Hüsrev Subaşı'nın "Yazıya Giriş"¹, Ali Rıza Özcan'ın editörlüğünü yaptığı "Hat ve Tezhip Sanatı"², M. Uğur Derman'ın hazırladığı "Yeni Camii Çeşme ve Sebilinin Kitâbesi"³, Mehmed Şevkî Efendi'nin "Sülüs Nesih Hat Meşkleri"⁴, Affan Egemen'in "İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri"⁵, Süleyman Berk'in "İstanbul'un 100 Hattatı"⁶ ile İzzet Kumbaracılar'ın "İstanbul Sebilleri"⁷ adlı eserlerinden istifade edilmiştir. Şekillendirme sürecinde günümüz hattatlarının görüşleri ve meşk kitaplarındaki bilgiler kullanılmış, çizimlerin ölçü bütünlüğü korunmuştur. Sâmi Efendi yazıları için Topkapı Sarayı Güzel Yazı Koleksiyonu, Mustafa Râkım Efendi yazıları için ise Türk ve İslam Eserleri Müzesi kalıpları temel alınmıştır.

1. Yeni Cami Çeşme Yazılarında Harf Anatomisi

Hat sanatı açısından önemli bir örnek teşkil eden Yeni Camii Sebili'nde, mimari unsurlar ve kitâbede yer alan harfler anatomik olarak incelenmiştir. Ölçülendirme sürecinde, yazı sanatında standart kabul edilen "nokta" sistemi esas alınmış; kullanılan yöntemler çizimlerle desteklenmiştir. Doğa, mimari ve sanattaki altın oran örnekleri incelenerek, harf formlarıyla ilişkisi değerlendirilmiş; bu kapsamda her harften yalnızca temsili bir örnek analiz edilmiştir. Harflerin yatay ve düşey düzlemdeki açı değerleri ile kalem hareketleri ayrıntılı biçimde ele alınmış; hat sanatında altın oranla ilişkilendirilen üçte bir (1/3) oranına uygunlukları ortaya konmuştur. Ayrıca ölçülendirmelerin daha anlaşılır olması amacıyla, kalem hareketlerinin başlangıç ve bitiş noktaları belirlenmiş, bu noktalara kodlama yapılarak açıklamalarda referans olarak kullanılmıştır.

¹ M. Hüsrev Subaşı, *Yazıya Giriş* (İstanbul: Dersaadet Yayın Evi, 1997).

² Ali Rıza Özcan, *Hat ve Tezhip Sanatı* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2015).

³ Mustafa Uğur Derman, *Yeni Cami Çeşme ve Sebilinin Kitâbesi* (İstanbul: Meşk Yayıncılık, 2011).

⁴ Mehmed Şevki Efendi'nin *Sülüs- Nesih Hat Meşkleri* (İstanbul: İRCİCA Yayınları, 2010).

⁵ Affan Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri* (İstanbul: Arıtan Yayın Evi, 1993), 3.

⁶ Süleyman Berk, *İstanbul'un 100 Hattatı* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2012).

⁷ İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1938), 4.

1.1. Yeni Cami Çeşme ve Sebili'nin Tarihçesi

Yeni Cami Külliyesi inşaatı 1597'de Valide Safiye Sultan'ın himayesinde Eminönü'nde başlamıştır. Bölge, yoğun Yahudi nüfусundan dolayı istimlâk edilip yapılaşmaya uygun hâle getirilmiştir. Mimar Davud Ağa temel atmış, vefatından sonra Dalgıç Ahmed Ağa devam etmiştir. Sultan III. Mehmed'in 1603'te ölümü ve Safiye Sultan'ın nüfuz kaybıyla inşaat, pencerelere kadar tamamlanıp yarım kalmış, Safiye Sultan'ın vefatından sonra terk edilmiştir.⁸ Külliye'nin en büyük sorunlarından biri 1660 İstanbul yangınıdır; bu yangın inşaatı durdurmuştur. 1902'de Mehpare Mağazası yangını sebili tahrip etmiş, çini kitâbe okunmaz hâle gelmiştir. Sonrasında Evkaf ve Âsâr-ı Atîka Müzeleri iş birliğiyle yapı özgün özelliklerine uygun şekilde restore edilmiştir.⁹ Yeni Valide Camii ve külliyesinin inşası 1661'de Mimar Mustafa Ağa tarafından yeniden başlatılıp 1663-1664'te tamamlanmıştır. III. Ahmed döneminde külliye kütüphaneye eklenerek işlevsel ve kültürel bütünlük sağlanmıştır.¹⁰

Sebil, Osmanlı su mimarisinde form ve işlevin uyumunu yansıtan seçkin bir örnektir. Yarım altıgen planlı ve üç cepheli olarak tasarlanan yapı, köşe çeşmesiyle bütünleşmiştir. Dört mermer sütun sivri kemerlerle birbirine bağlanmış; aralarına dökme demir şebeke- li üç pencere yerleştirilmiştir. Cephede renkli taşlı kemerler ve bezemeler bulunur. Sebil sağındaki çeşme, sivri kemerli niş içinde yer almakta ve geniş, düz bir saçakla örtülmektedir. Saçak altında süslemeli korniş bulunur. Yapının cephesi tamamen mermer kaplı olup çeşmenin arkasında su haznesi yer almaktadır.¹¹ Sol taraf dar olup üstte dairesel yuva, altta yalak bulunur. Sağ kısım ise sade olup mukarnaslı yuvarlak niş içinde ayna taşı yer alır.¹²

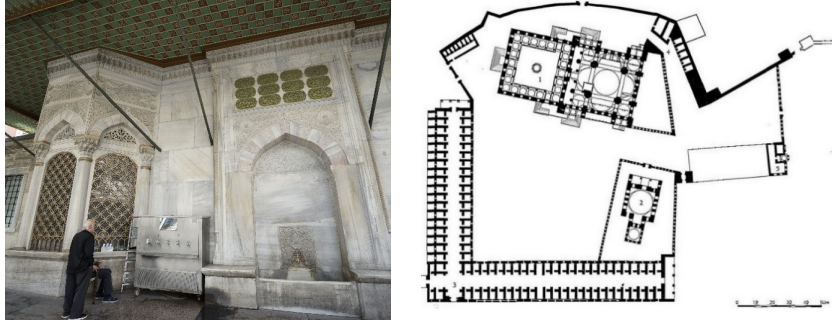
⁸ Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi* (İstanbul: YEM Yayınları, 2007), 370.

⁹ Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, 27.

¹⁰ Fatma Zehra Dumrupınar, *Yeni Vâlîde Camii Çini Kitâbeleri Bezemeleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 18.

¹¹ Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, 368.

¹² Abdullah Kılıç, *İstanbul Eminönü Yeni Cami Külliyesi ve Hünkâr Kasrı* (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Kültür ve Sanat Yayınları, 2022), 223.

Resim 1.1. Yeni Cami Çeşmesi ve Külliye Planı¹³

2. Yenilenen Çeşme Kitâbesi

Çini kitâbe, 1902'deki yangında tahrip olmuştur. Yenileme çalışmaları, 1846-1911 yılları arasında Evkaf Nazırlığı yapan Mehmet Ali Paşa'nın himayesinde başlatılmış ve sebilin kitâbesinin yeniden düzenlenmesine karar verilmiştir. Ancak yangın nedeniyle özgün metnin okunması güçleşmiştir. Bu süreçte, Mir'at-ı İstanbul yazarı Mehmed Raif Efendi, çeşme çevresindeki restorasyon çalışmalarını görüp arşivindeki metni yetkililere ulaştırmıştır. Metin, dönemin önde gelen hattatı Sâmi Efendi (1838-1912) tarafından celi sülüs ile 1325 (1907) yılında yeniden yazılmıştır. Bu tarihte sebilin tezyinatı baştan tasarlanarak mermer üzerine işlenmiş ve geniş saçak altında korunmuştur. Kitâbede, inşa yılı olan 1074 Hicri ile hattatın "ketebehû Sâmi" imzası ve yenileme tarihi 1907 yer almaktadır.¹⁴ Bu durum İbnü'l Emin Mahmut Kemal İnal'ın, "Son Hattatlar" eserinde şu şekilde anlatılmaktadır: Yanmış bir kitâbenin bazı okunamayan kısımları hakkında kendisine danışıldığını belirten müellif, inşa tarihinin yanına Sâmi Efendi'nin imzasını koymasının, ileride bu dönemde de aynı isme sahip başka bir hattat olduğu şeklinde bir yanlış kanaate sebebiyet vereceğini ifade etmektedir. Bu sebeple, söz konusu imzanın altına tamir tarihinin eklenmesinin uygun olacağını düşündüğünü ve bunu Bâb-ı Âli'deki bazı devlet ricaline ilettiğini belirtmiştir. Ancak "kim okur, kim dinler" anlamına gelen ifadeyle de bu uyarısının dikkate alınmadığını ima etmektedir.¹⁵

¹³ Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, 374.

¹⁴ Derman, *Yeni Camii Çeşme ve Sebilinin Kitâbesi*, 11.

¹⁵ İbn'ül Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar* (İstanbul: Maarif Basım Evi, 1955), 357-358.

Resim 2.1. Yeni Câmii Sebili'nin Kitâbesi

Çeşme kitâbesi, altı beyit olup her satırda dört mısra ve üst üste sıralanmış üç satırdan oluşmaktadır. Mısralar birbirinden “den-dan” adı verilen dikey çizgilerle ayrılan çerçevelerle belirginleştirilmiştir. Kitâbenin zemini yeşil renge boyanmış, yazılar ise altın varakla işlenmiştir. Ancak son zamanlarda yapılan yenileme çalışmaları sırasında, altıncı ve yedinci mısraların zeminlerinde bazı bozulmalar fark edilmiştir.¹⁶ Hatice Turhan Valide Sultan Sebili'ndeki kitâbe, celî sülûs hattıyla yazılmış olup her biri yaklaşık 30x50 cm boyutlarında 12 satırlık kartuşlara yerleştirilmiştir. Kartuş çerçeveleri 1,2 cm genişliğinde altın varakla bezelidir. Kitâbenin toplam ölçüleri, çerçeve dâhil olmak üzere 93x220 cm'dir. Harfler, yüksek rölyef tekniğiyle kabartılmış; zemin derinliği 4–6 mm arasında ölçülmüştür.

db | 1241

Tablo 2.1. Kitabe metninin okunuş ve yazılışı¹⁷

Okunuşu	Yazılışı
Ümm-i pür cûdi Mehemmed Han kim	ام پر جود محمد خان کیم
Zâtıdır âlemde zü'l-kadr-i celîl	ذاتیدر عالمده ذوقدر جلیل
Fî sebîlillah, bünyâd eyledi	فی سبیل الله بنیاد ایلدی
Rahî Hakta böyle bir âlî sebîl	راه حقده بویله بر علی سبیل
Teşnegân için Cinan'dan muttasıl	تشنگان ایچون جنان دن متصل
Akdı ol mîzâba âb-ı Selsebil	اقدی اول میزابه اب سلسبیل
Kimseye olmaz müyesser dünyede	گیمسه یه اولمز میسر دنیه ده
Böyle çeşme, böyle bir hayr-ı cemîl	بویله چشمه بویله خیر جمیل
Sa'yı meşkûr oluben, Hak Hazreti	سعی مشکور اولوبن حق حضرتی

¹⁶ Ali Rıza Özcan, *İstanbul'un Yüz Kitâbesi* (İstanbul: Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2011), 60.

¹⁷ Kubilay Arpacı, *İstanbul Mimarisinde Sanatkâr İmzaları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 621-622.

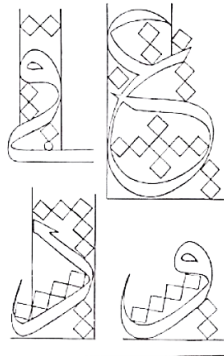
Vire Ukbâ'da ecûrât-i cezîl.	ویره عقباده اجورات جزل
Ânın itmâmın görüp târîh için	انك اتمامن كوروب تاريخ ايجون
Dedi hâtîf, "Kâne hayran fî sebîl"	ديدي هاتف كان خيرا في سبيل
1074 (1663)	1074

Bu kitâbe hem hat sanatı hem de klasik Osmanlı şiiri açısından önemli bir kültürel ve sanatsal belgedir. Özellikle "Selsebil", "fî sebîlillah", "hayr-ı cemîl", "ecûrât-i cezîl" gibi kavramlar, Osmanlı'nın hayır kurumları inşa ederken kullandığı dini ve estetik dilin tipik unsurlarıdır. Ayrıca tarih beyti olan son mısra hem edebî bir kapanış hem de dönemlendirme aracı olarak işlev görmektedir.

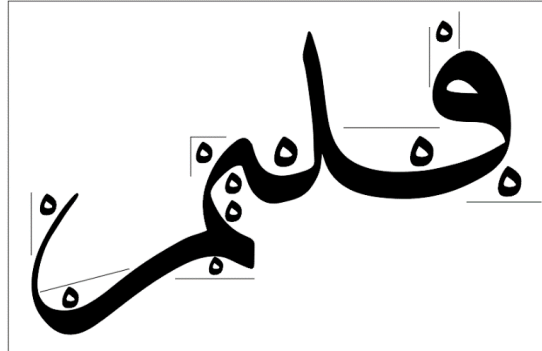
2.1. Yazıların Ölçülendirme Yöntemleri

Hüsn-i hat eğitiminde en önemli ölçülendirme yöntemi, kalemle çizilen noktadır. Bu yöntem, bütün yazı sitillerinde harflerin boyutunu, yüksekliğini, eğimini, iç-dış formlarını ve harfler arasındaki mesafeyi standartlaştırmak için kullanılır. Nokta, hattın geometrik düzenini kurmada anahtar bir unsur olarak kabul edilir.

1242 | db

Resim 2.2. Nokta ile Ölçülendirme¹⁸

Şekil 2.1. Cezm ile Ölçülendirme¹⁹

Hat sanatında temel ölçü birimi nokta olmakla birlikte, ince detaylandırmalar için yarım nokta ve "cezm" (noktanın dörtte biri) gibi daha küçük birimler de kullanılır. Yarım nokta, noktanın yetersiz kaldığı durumlarda tercih edilirken; cezm, kalemin vahşi ucu ile çizilen küçük dairesel işaret olarak, farklı boyutlarda (ufak, orta,

¹⁸ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Türkler'de Yazı Sanatı* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993), 90.

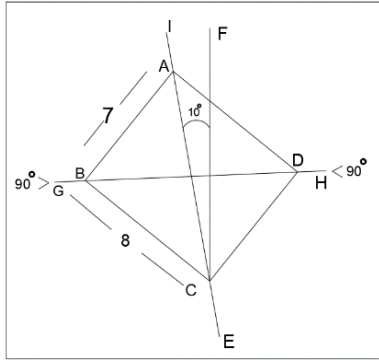
¹⁹ Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981), 288.

büyük) uygulanabilir. Orta cezm yarım noktayken büyük cezm tam nokta yerine geçerek, harflerin yapısına ve kalemin karakterine göre esnek ölçülendirme olanağı sağlar.²⁰

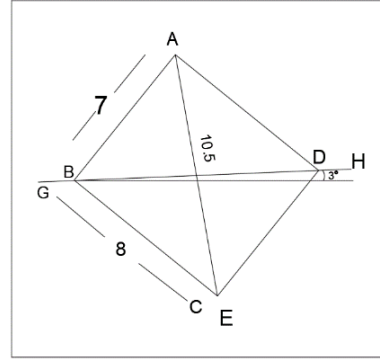
2.2. Noktanın Anatomik Özellikleri

Hat sanatının temelini oluşturan “nokta” estetik ve matematiksel bir prensiple (ruhani hendese) biçimlendirilen yapı taşıdır. Tarihsel süreçte hattatlar, noktayı yalnızca teknik bir unsur olarak değil Kâbe’nin sembolik bir tezahürü şeklinde yorumlamış; bu yaklaşım, noktaya ontolojik bir derinlik kazandırmıştır. Hat sanatında Kâbe, kutsallığı ve merkezi konumuyla sanatsal üretimin ideal ölçülerine kaynaklık etmiştir. Dolayısıyla nokta sanatsal disiplinin hem pratik hem de sembolik temelidir.²¹ Celi sülüs yazı türünde nokta, satır çizgisine yaklaşık 45° eğimle yerleştirilen paralelkenar biçimindedir. Sâmi Efendi’ye göre nokta boyutu, kalem ağzı genişliğinin yaklaşık 1/7 fazlası olarak belirlenir; örneğin 7 mm kalem ağzı için nokta boyu 8 mm, köşegen uzunluğu ise 10.5 mm olarak hesaplanır. “Yarım nokta” ise bu köşegenin yarısına eşittir. Noktanın şekli, kalemin kesimi nedeniyle tam dikdörtgen olmayıp; alt ve üst açıları 90°’den dar, yan açıları ise 90°’den geniştir. Bu özellik, noktayı geometrik bir paralelkenar haline getirerek celi sülüsün karakteristik oranlarını yansıtır.

db | 1243

Şekil 2.2. Noktanın Kullanımı

Şekil 2.3. Noktanın Kullanımı

²⁰ Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, 287.

²¹ Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslam Âleminde Kalem Güzeli*, 287-387.

Şekil 2.2’de görüldüğü üzere, celi sülüs yazısında nokta, 7 birim kısa kenar (A-B) ve 8 birim uzun kenar (C-D) ile tanımlanan paralelkenar formundadır. Noktanın satır çizgisine göre 10°’lik sola meyli olmakla birlikte bu açı değeri aynı zamanda “elif” ve “lam” gibi temel harflerin satırdaki duruş açısını da belirlemektedir. Şekil 2.3’te “B” ve “D” noktalarını birleştiren çizginin oluşturduğu açı 3°’dir. Ayrıca harfler birleştiğinde satır çizgisinin altına doğru hafif bir eğim görülür; bu eğim, “B” ve “D” noktalarından geçen doğruyun eğimine eş değerdir. 7 birim genişliğindeki kalemle çizilen bir sülüs noktasının köşegen uzunluğu ise yaklaşık 10.5 noktadır.²²

2.3. Altın Oran ve Özellikleri

Altın oran, matematikte temel bir prensip olarak, daha büyük olan sayının daha küçük sayıya bölünmesi sonucunda yaklaşık olarak 1,618 değerini vermesiyle tanımlanır.²³ Altın oran (Phi, ϕ), yaklaşık 1.618 sayısal değeriyle ifade edilen matematiksel bir orandır ve doğada, matematikte uzun süredir varlığı bilinmektedir. İlk olarak M.Ö. 300 civarında Öklid tarafından tanımlanan bu oran, bir doğru parçasının belirli bir noktadan sonuçta eşit bölünmesini ifade eder. Altın oran, tarih boyunca özellikle Rönesans dönemi sanatçıları ve mimarları tarafından estetik mükemmelliğin temel ölçüsü olarak benimsenmiş; mimari yapılarda, resim ve heykel kompozisyonlarında yaygın şekilde kullanılmıştır. Parthenon Tapınağı, Mısır Piramitleri ve Neptün Tapınağı, altın oranın uygulandığı en bilinen örnekler arasında yer almaktadır.²⁴

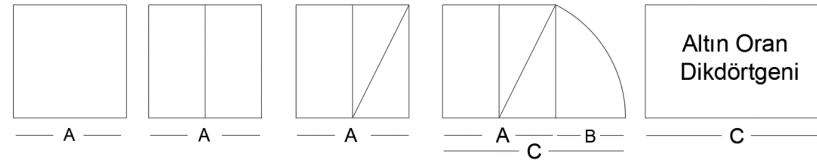
2.3.1. Altın Dikdörtgen ve Altın Spiral

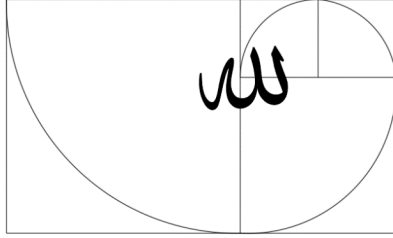
“Altın oran” geometride çeşitli formlara dönüştürülerek sanat ve mimaride kullanılmıştır. Bu türevler arasında altın dikdörtgen, altın spiral, altın üçgen ve altın çokgenler öne çıkar. Özellikle altın dikdörtgen ve altın spiral, sanatçılar ve mimarlar tarafından oldukça fazla bir şekilde kullanılmıştır.

²² Mustafa Uğur Derman, *Ömrümün Bereketi 2* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat Yayınları, 2019), 52.

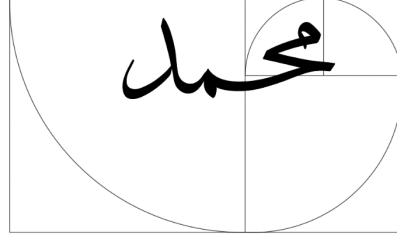
²³ Kadir Yılmaz, *Türk Hat Sanatında Kompozisyon Kurgusu ve Geometrik Altyapı* (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 103.

²⁴ Elif Gürsoy, “Cami Tip Projelerinde Ölçü-Oran İlişkisi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 118/232 (2018), 213.

Şekil 2.5. Üçüncü Kartuşta Lafzı Celâl Konumlandırılması

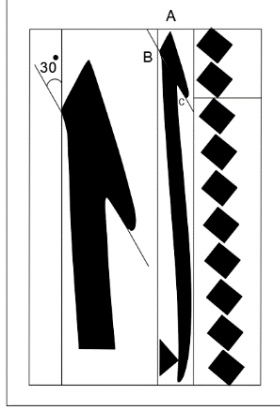
Şekil 2.6. Birinci Kartuşta İsmi Nebî Konumlandırılması

2.4. Birinci Kartuş Harflerinin Anatomisi

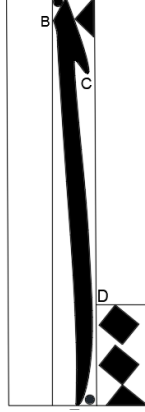

Resim 2.3. Yenicâmi Sebili Kitâbesi Birinci Mısra²⁷

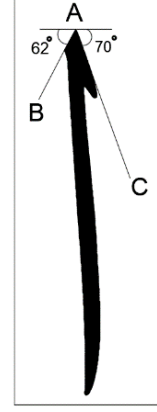
²⁷ Topkapı Sarayı Müzesi GY-4.

Şekil 2.7. "Elif" Ölçülendirmesi

Şekil 2.8. "Elif" Ölçülendirmesi

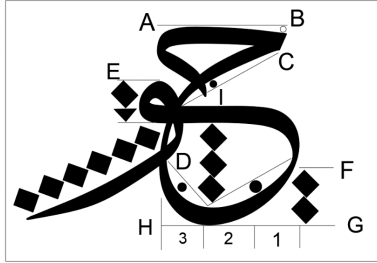

Şekil 2.9. "Elif" Ölçülendirmesi

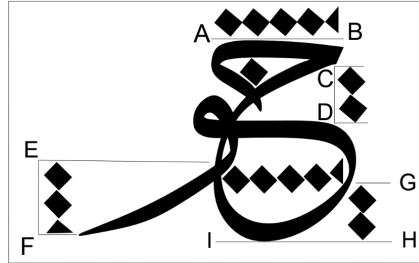
Celî sülüs yazısında, hattatlar "elif" harfinin boyutunda diğer harflere göre daha fazla inisiyatif kullanabilmektedir. Özellikle satır yazıları ve girift kompozisyonlarda harfin uzunluğu değişmekte, bu durum zülfenin boyunu da etkilemektedir. Görsel olarak dik konumda algılansa da metin başlangıcında kullanılan "elif" harfi yapılan ölçümlerde yaklaşık 5° sola meyilli yazılmaktadır. Meşklerde genellikle sekiz nokta civarında gösterilen "elif" harfi, Şekil 2.7'de Sâmi Efendi tarafından istif gereği on nokta olarak yazılmıştır. Bu tercih, istifin alt-üst sınırlarının dengelenmesine yöneliktir. Kitâbe-de yer alan on dokuz "elif" harfinin boyları istife bağlı olarak değişmiş, buna bağlı olarak zülfe boylarında da çeyrek nokta kadar farklılık gözlemlenmiştir. Standart sülüs yazıda zülfe boyu 1,5 nokta, celî sülüste ise 2 nokta olarak uygulanır. Zülfenin başlangıç (ünsî) noktasından satıra indirilen dikey çizginin, harfin sol kenarına uzaklığı yarım nokta olarak ölçülmüştür. Aynı başlangıç noktasından zülfenin bitimine (B-C) çizilen doğru, sütun eksenine 30° açıyla yerleştirilmiştir. Şekil 2.8'de, zülfenin arka kısmından (D) teğet geçen ve satıra yönelen çizgi alt kısımda (E) bir cezm derinlik oluşturmuştur. Zülfe alt mesafesi yarım nokta, ünsî ve vehşî arası mesafe ise bir cezm kadardır. Şekil 2.9'da zülfenin vahşî kısmından bitiş noktasına (A-C) çizilen doğrunun açısı 70°, ünsî kısmına (A-B) çizilen doğrunun açısı ise 62° olarak tespit edilmiştir.²⁸

²⁸ Gökşen, Muharrem. *Yeni Cami Çeşme Yazılarının Anatomik Açidan Değerlendirilmesi ve Mustafa Râkım Üslubuyla Mukayesesi* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 81-82.

genişliğindedir. Ayrıca “dal” harfinin satır üzerindeki eğimi yatay eksene göre 29°’dir. Şekil 2.13 ‘te yer alan İsm-i Nebî’deki “mim” harfinin baş kısmı, genişlik (A-B) ve yükseklik (B-F) açısından bir buçuk nokta ölçüsündedir. “Mim” harfinin başından “ha” harfi arası (A-G) üç nokta olarak tespit edilmiştir. “Ha” harfinin düşey yüksekliği ise bir buçuk noktadır. Ayrıca “ha” harfine ait keşidenin derinliği bir nokta kadardır. İkinci “mim” harfinden “dal” harfine geçişte oluşan çanak formunun yüksekliği bir nokta olup bu çanağın sağ ve sol tarafında meydana gelen boşluklar cezmi miktarıdır. “Dal” harfi sola doğru yarım nokta eğim göstermekte ve çanak kısmı üç buçuk nokta genişliğindedir.

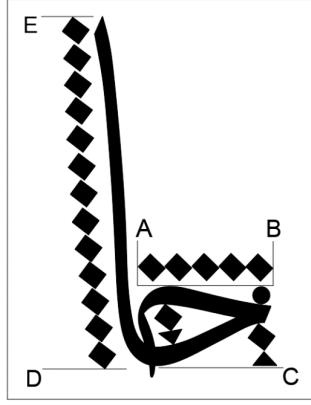

Şekil 2.14. “Ha” ve “Vav” ölçülendirilmesi

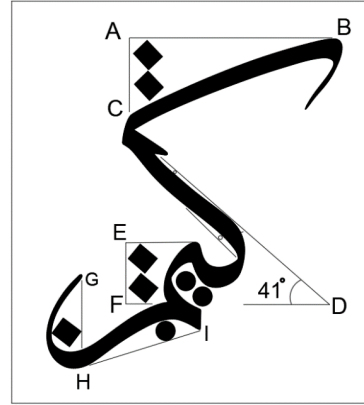

Şekil 2.15. “Ha” ve “Vav” ölçülendirilmesi

Şekil 2.14’te yer alan “ha” harfi, (A-B) doğrultusunda satıra paralel bir seyir izliyor gibi gözükse de kalemin hareket yönü ile satır arasında cezmi genişliğinde bir mesafe bulunmaktadır. Harfin çanak kısmının yüksekliği üç nokta olup çanağın sağ ve sol kenarlarından satıra değen noktalara çizilen doğrular arasında kalan boşluklar da cezmi miktarıdır. Ayrıca “ha” harfinin çanak formundaki dönüş hareketi, altın oran prensiplerine uygundur. Aynı şekilde, yer alan “vav” harfinin baş kısmı bir buçuk nokta yüksekliğinde, kuyruğu ise altı nokta uzunluğundadır. Şekil 2.15’te gösterilen “ha” harfinin genişliği (A-B) dört buçuk nokta, göz açıklığı ise bir nokta olarak ölçülmüştür. Ayrıca “ha” harfi başı ile çanağı arasındaki düşey mesafe (C-D) ve çanağın yüksekliği (G-H) ikişer nokta olarak belirlenmiştir. Çanağın yatay genişliği ise dört buçuk nokta olarak tespit edilmiştir. Benzer şekilde, “vav” harfinin kuyruğu (E-F) iki buçuk nokta olarak ölçülmüştür.

Şekil 2.16. “Ha” ve “Elif” ölçülendirilmesi

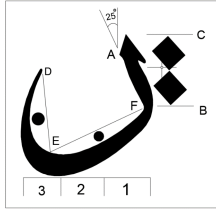
Şekil 2.17. “Kef” ve “Mim” ölçülendirilmesi

Şekil 2.16’da yer alan “ha” harfinin genişliği (A-B) tam olarak beş nokta, iç boşluğu ise beş nokta olarak ölçülmüştür. Harfin satıra olan yüksekliği bir buçuk nokta olarak belirlenmiştir. Satıra paralel şekilde gerçekleştirilen kalem hareketiyle oluşan ilk boşluk (A-B) ise yaklaşık bir nokta genişliğindedir. Şekil 2.17’de yer alan “kef” harfinde, serenin yüksekliği (A-C) iki nokta olarak ölçülmüştür. Benzer şekilde, “mim” harfinin düşeyi (E-F) ile ağızdaki açıklık da iki nokta olarak belirlenmiştir. Çene bölümünden kuyruğun satıra temas ettiği noktaya kadar çizilen doğrultunun (H-I) oluşturduğu derinlik yaklaşık bir nokta kadardır. Bunun yanı sıra, kuyruğun sonlandığı noktadan satıra inen dik çizginin tanımladığı yatay mesafe bir nokta olarak saptanmıştır. Zülfeden başlayan “kef” harfinin satıra göre oluşturduğu eğim açısı ise 41°’dir. İstif, iki katlı bir düzenlemeyle kurgulanmış olup kompozisyon “elif” harfiyle başlamış; İsm-i Nebî ise istifin üst bölümüne vurgulu biçimde yerleştirilmiştir.

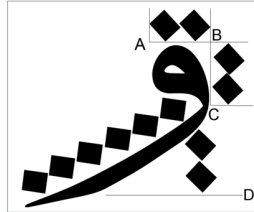
2.8. İkinci Kartuş Harflerinin Anatomisi

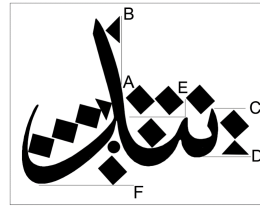
Resim 2.4. Yenicami Sebili Kitâbesi İkinci Mısra²⁹

Şekil 2.18. “Ra” Ölçülendirmesi

Şekil 2.19. “Vav” Ölçülendirmesi

Şekil 2.20. “Te”, “Ye” Ölçülendirmesi

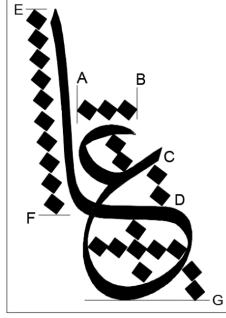
Şekil 2.18’te yer alan anlazide, zülfenin vahşi kısmından çanağın başlangıç noktasına (A-F) doğru gerçekleşen hareketin sütun düzlemindeki eğim açısı 25° olarak tespit edilmiştir. Bu hareketin düşey eksenindeki yüksekliği ise (B-C) noktaları arasında tanımlanmış olup iki birimlik mesafeyi kapsamaktadır. Çanağın dönüş hareketi, altın oran prensiplerine uygun biçimde gerçekleştirilmiştir. Şekil 2.19’de yer alan analizde, “vav” harfi mürsel olarak yazılmış, harfin baş kısmı yatayda (A-B) doğrultusunda iki birimlik bir genişliğe sahiptir. Bu bölümün düşey ekseninde ölçülen yüksekliği ise (B-C) noktaları arasında tanımlanmış olup iki birim olarak belirlenmiştir. Harfin kuyruğu altı nokta olup bu bölümün yüksekliği (C-D) istikametinde iki noktadır. Şekil 2.20’de yer alan analizde, baştaki “te” harfinin düşey eksenindeki yüksekliği (C-D) istikametinde bir buçuk nokta olarak ölçülmüştür. Bu harfin oluşturduğu ilk çentiğin yatay eksenindeki genişliği (E-C) doğrultusunda bir nokta olarak belirlenmiştir. Devamında yer alan “dal” harfinin sola doğru eğimi

²⁹ TSM, GY-4.

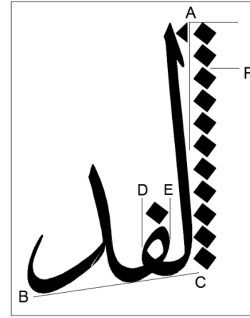
yarım nokta olarak ifade edilmekte olup çanağın genişliği üç buçuk nokta, yüksekliği ise bir nokta ve cezm kadardır.

Şekil 2.21. “Lam”, “Mim”, “Dal” Ölçülendirilmesi

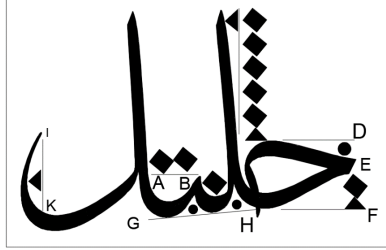

Şekil 2.22. “Ayn”, “Elif” Ölçülendirilmesi

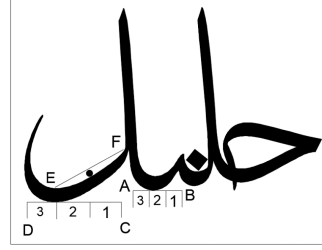

Şekil 2.23. “Lam”, “Kaf” “Dal” Ölçülendirmesi

Şekil 2.21’de yer alan görselde “lam” harfinin dikey uzunluğu on nokta olarak ölçülmüştür. “Mim” harfinin baş kısmının dikey yüksekliği bir buçuk nokta iken, bitişindeki “dal” harfiyle arasındaki yatay mesafe iki nokta olarak tespit edilmiştir. Ayrıca “dal” harfinin çanak kısmının dikey yüksekliği bir nokta olup bu ölçü aynı zamanda bir cezm miktarına karşılık gelmektedir. Şekil 2.22’deki küplü “ayın” örneği görülmektedir. “Ayn” harfinin oransal analizinde, kaş kısmının yatay genişliği (A-B) üç nokta olarak tespit edilmiştir. Ağz kısmının dikey yüksekliği iki nokta ölçüsündedir. Harfin çene ve çanak bölümleri arasındaki dikey mesafe (C-D) iki nokta olarak belirlenmiştir. Çanağın yatay genişliği beş nokta, dikey yüksekliği üç nokta ve satır çizgisi üzerindeki yüksekliği ise iki nokta olarak ölçülmüştür. Ayrıca “ayın” harfinin çekerı konumunda bulunan “elif” harfinin dikey uzunluğu on nokta olarak saptanmıştır. Şekil 2.23’te yer alan “lam” harfi incelendiğinde, dikey uzunluğu (A-C) on bir nokta olarak ölçülmüştür. Zülfe kısmının uzunluğu (A-F) ise iki nokta olarak belirlenmiştir. Kompozisyonun ortasında bulunan “kaf” harfinin baş kısmının yatay genişliği (D-E) nokta olarak ölçülmüştür.

Şekil 2.24. “Cim”, “Lam”, “Ye”,
“Lam” Ölçülendirmesi

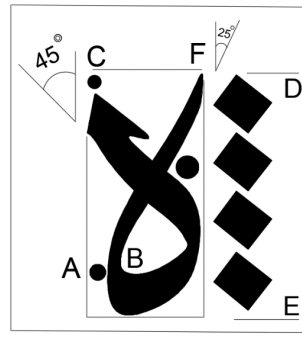
Şekil 2.25. “Cim”, “Lam”, “Ye”,
“Lam” Ölçülendirmesi

Şekil 2.24'te yer alan “cim” harfinin dikey yüksekliği (C-E), bir cezm miktarına eşit olarak belirlenmiş olup satır çizgisindeki yüksekliği (E-F) bir buçuk nokta olarak ölçülmüştür. İlk “lam” harfinin “cim” harfine kadar olan dikey uzunluğu beş buçuk nokta olup sola doğru yarım nokta eğim göstermektedir. “Lam” harfinden sonra gelen birinci çentiğin yatay genişliği bir nokta, ikinci çentiğin yatay genişliği (A-B) ise iki nokta olarak tespit edilmiştir. Ayrıca “lam” harfinin bitim noktasından satır çizgisine indirilen dik doğrunun oluşturduğu yatay genişlik (I-K) yarım nokta olarak ölçülmüştür. Şekil 2.25'te yer alan “Celîl” kelimesinin yazımında, “ya” harfinin satıra temas ettiği başlangıç ve bitiş noktaları ikinci “lam” harfinin çanağının dönüş noktasının altın oran prensibine uygun bir ilişki sergilediği belirlenmiştir. Ayrıca “lam” çanağının başlangıç noktasından çanağın satır çizgisine değdiği noktaya çizilen doğrunun oluşturduğu dikey derinliğin bir nokta olduğu belirlenmiştir.

db | 1253

Şekil 2.26. “He” Ölçülendirmesi

Şekil 2.27. “He” Ölçülendirmesi

Şekil 2.26'da gerçekleştirilen “he” harfi analizinde, harfin yatay genişliğinin (A-E) iki nokta olduğu belirlenmiştir. Zülfe ile harfin bitiş noktası arasındaki dikey boşluk ile harfin göz kısmının çapı ise

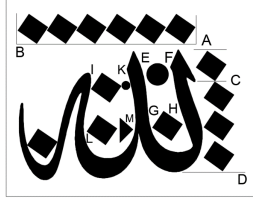
bir nokta ölçüsündedir. Zülfenin başlangıç noktasından aşağıya doğru çizilen dikey doğru (C–D) harfin gövdesinde yarım nokta derinlik oluşturduğu tespit edilmiştir. Ayrıca harfin genel dikey eğiliminin bir cezm miktarına karşılık geldiği saptanmıştır. Şekil 2.27'deki “he” harfinin satır çizgisine olan toplam dikey yüksekliği (D-E) dört nokta olarak belirlenmiştir. Zülfe kısmının başlangıcından itibaren satır yönünde uzanan harfin birinci kolunun dikey eksenle yaptığı açı 45°'dir. Harfin ikinci kolunun bitiş noktasından satır çizgisine indirilen dik doğrunun oluşturduğu dikey derinlik ile zülfe başlangıcı ve ikinci kolun bitiş noktası arasındaki dikey mesafe farkı (F-C) cezm miktarıdır. İkinci kartuşta yer alan toplam yedi adet boyuna harf, kompozisyonun simetrik dengesi gözetilerek düzenlenmiştir; bu harflerin üçü istifin sağ, dördü ise sol tarafına yerleştirilmiştir. “Zâtıdır” ve “celîl” kelimeleri ise istifin üst bölümünde konumlandırılarak görsel ağırlık merkezini oluşturmuştur.

2.9. Üçüncü Kartuş Harflerinin Anatomisi

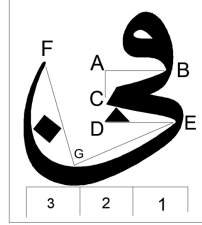

Resim 2.5. Yenicami Sebili Kitâbesi Üçüncü Mısra³⁰

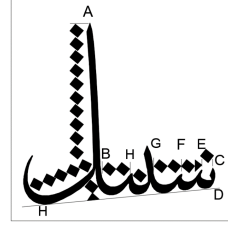
³⁰ TSM, GY-4.

Şekil 2.28. "Lafz-I Celâl" Ölçülendirmesi

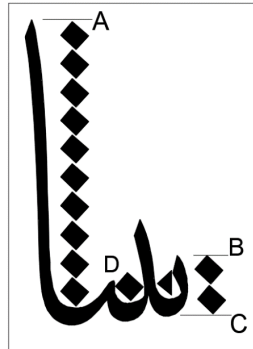
Şekil 2.29. "Fe" ve "Ya" Ölçülendirmesi

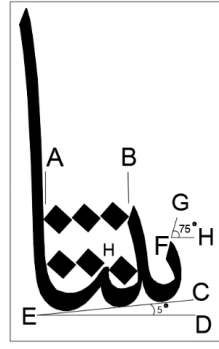
Şekil 2.30. "Sin" "Be", "Ya", "Lam" Ölçülendirmesi

Şekil 2.28'de analiz edilen Lafza-i Celâl yazımında, zülfenin sağ (A) ve sol (B) uçlarından satır çizgisine indirilen dikey mesafeler (A-C, B-D) yarım nokta; ikinci "lam" (E-F) ve "he" (G-H) harflerinin alt uçlarından çizilen dikey doğrular bir cezm miktarındadır. Ayrıca "he" harfinin kollarının satır çizgisine temas noktalarından (K, L) aşağıya çizilen dikeyler (K-I, L-I) de cezm yüksekliğindedir. Şekil 2.29'da incelenen "ya" harfinde, çanak dönüşünün satıra temas noktası altın oranla uyumludur. Harfin başlangıcındaki kalem hareketi (C-D) yarım nokta derinlik oluştururken, çanağın bitiminden satıra çizilen yatay doğru (F-G) genişlik bir nokta olarak ölçülmüştür. Şekil 2.30'da analiz edilen "sin" harfinin birinci, ikinci ve üçüncü dişlerinin yatay genişlikleri sırasıyla bir, bir buçuk ve iki noktadır. "Be" harfinin çanağı (G-H) bir nokta; "ya" harfindeki (B-H) iki nokta genişliğindedir. "Lam" harfinin dikey yüksekliği (A-B) on nokta; çanağının yatay genişliği beş, düşeyi bir buçuk noktadır.

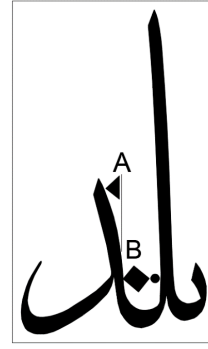
db | 1255

Şekil 2.31. "Be", "Nun", "Ya" Ölçülendirmesi

Şekil 2.32. "Be", "Nun", "Ya" Ölçülendirmesi

Şekil 2.33. "Ya", "Lam", "Dal" Ölçülendirmesi

Şekil 2.31'de "be" harfi incelendiğinde, birinci çentiğin başlangıç noktasından satır çizgisine olan dikey yüksekliğin (B-C) iki nok-

ta olduğu belirlenmiştir. Aynı “be” harfinin bitiş noktasından sonra gelen “nun” harfinin gövdesine olan yatay mesafenin yarım nokta olduğu tespit edilmiştir. “Nun” harfinin genişliği bir nokta ölçülürken, kompozisyonda yer alan “ya” harfinin dikey yüksekliğinin on nokta olduğu tespit edilmiştir. Şekil 2.32’de yer alan “be” harfinin başlangıç kalem hareketinin (F-G) satır çizgisiyle oluşturduğu açı 75° olarak belirlenmiştir. “Nun” harfinin en üst noktasıyla “ya” harfinin “elif çeker” olarak adlandırılan uzantısının en üst noktası arasındaki dikey mesafe (A-B) üç nokta olarak ölçülmüştür. Ayrıca “ya” harfinin genişliği (A-H) iki nokta olarak tespit edilmiştir. Oluşan kelimenin satır üzerindeki genel eğimi ise 5° olarak hesaplanmıştır. Şekil 2.33’te “lam” harfinden “dal” harfine geçişte bir nokta ve cezm kadar “dal” harfinin sol tarafa olan eğimi yarım noktadır.

1256 | db

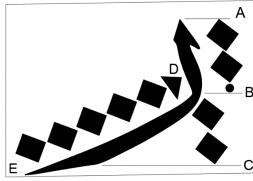
Şekil 2.34. “Ya” Ölçülendirmesi

Şekil 2.34’te incelenen “ya” harfinde tırnak kısmından keşîdeye kadar (A-B) dört buçuk noktadır. Harfin oluşturduğu derinlikle tırnağın iç kısmı cezm genişliğinde kabul edilmiştir. Ayrıca tırnakla keşîde arası (C-D) iki nokta olarak belirlenmiştir. Üçüncü satırda “ye” harfi, yâ-i ma’kûs olarak istifi iki simetrik parçaya ayırmış; Allah Lafzı ise istifin üst bölümüne vurgu yapacak şekilde konumlandırılmıştır.

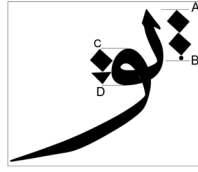
2.10. Dördüncü Kartuş Harflerinin Anatomisi

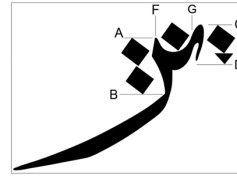
Resim 2.6. Yenicami Sebili Kitâbesi Dördüncü Mısra³¹

Şekil 2.35. “Ra” Ölçülendirilmesi

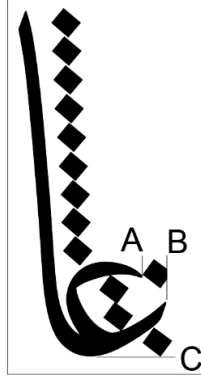
Şekil 2.36. “Be”, “Vav” Ölçülendirilmesi

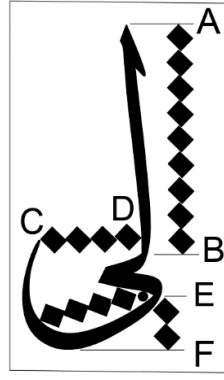
Şekil 2.37. “Be”, “Vav” Ölçülendirilmesi

Şekil 2.35’te incelenen “ra” harfinde, zülfe başlangıcından kuyruğun başladığı noktaya kadar olan dikey mesafe (A-B), iki nokta ve bir cezm genişliğinde ölçülmüştür. Kuyruk bölümünün dikey yüksekliği (B-C) iki nokta, yatay doğrultudaki uzunluğu (D-E) dört buçuk nokta olarak tespit edilmiştir. Şekil 2.36’da yer alan “be” harfinin dikey yüksekliği (A-B), iki nokta ve bir cezm; aynı kompozisyon içinde bulunan “vav” harfinin dikey yüksekliği ise (C-D) bir buçuk nokta olarak ölçülmüştür. Şekil 2.37’de analiz edilen diğer bir “be” harfinde, yatay açıklık (F-G) bir nokta, tırnak kısmının yüksekliği (C-D) bir buçuk nokta olarak belirlenmiştir. Ayrıca, “ra” harfinin satır yönündeki yüksekliği (A-B) iki nokta olarak kaydedilmiştir.

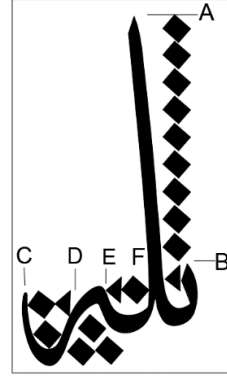
³¹ TSM, GY-4.

Şekil 2.38. “Ayn” ve “Elif” Ölçülendirilmesi

Şekil 2.39. “Ayn” ve “Elif” Ölçülendirilmesi

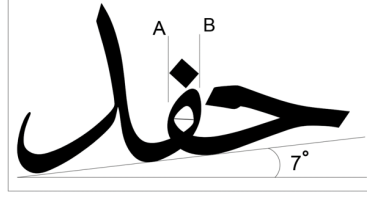

Şekil 2.40. “Ya”, “Lam” Ve “He” Ölçülendirilmesi

Şekil 2.38’de analiz edilen “ayn” harfinde, kaş kısmıyla çene arasındaki mesafe (A-B) yaklaşık bir nokta olarak ölçülmüştür. Harfin ağız kısmının yüksekliği iki nokta, çenenin satır çizgisine olan yüksekliği ise bir noktadır. “Ayn” harfinin çekeri konumunda bulunan “elif” harfinin dikey yüksekliği dokuz nokta olarak belirlenmiştir. Şekil 2.39’da yer alan “lam” harfinin, “ya” harfinin başlangıç noktasından itibaren olan yüksekliği (A-B) dokuz nokta olarak saptanmıştır. “Lam” harfinin gövdesiyle “ya” harfi çanağının bitiş noktası arasındaki mesafe (C-D) dört nokta; “ya” çanağının yatay genişliği ise dört nokta ve bir cizm, dikey yüksekliği ise (E-F) iki nokta olarak ölçülmüştür. Şekil 2.40’ta yer alan “ya” harfinin oluşturduğu ilk çentiğin yatay genişliği yarım nokta olarak tespit edilmiştir. Aynı şekilde, “lam” harfinin dikey uzunluğu (A-B) dokuz nokta; “lam” harfinden “he” harfine geçişteki boşluk (E-F) bir buçuk noktadır. “He” harfinin bitiş noktasıyla gövdesi arasındaki mesafe (C-D) bir buçuk nokta, harfin genel yüksekliği ise iki nokta olarak ölçülmüştür. “He” harfiyle satır arasında oluşan boşluk ise üç nokta olarak saptanmıştır.

Şekil 2.41. “Ha”, “Kaf”, “Dal” Ölçülendirilmesi

Şekil 2.42. “Ha”, “Kaf” ve “Dal” Ölçülendirilmesi

Şekil 2.41’de analiz edilen “ha” harfinin yatay genişliği (A-B) beş nokta olarak ölçülmüştür. Zülfe kısmının başlangıcından itibaren ilk kalem hareketinin oluşturduğu yükseklik (B-C) ile harfin satır çizgisi üzerindeki yüksekliği (C-D) birer nokta olarak belirlenmiştir. “Ha” harfinden “kaf” harfine geçişteki yatay boşluk bir nokta, “kaf” harfinden “dal” harfine geçişteki genişlik (E-F) ise bir nokta ve bir cezm miktarındadır. Şekil 2.42’de incelenen “kaf” harfinin baş kısmının yatay genişliği (A-B) bir nokta olarak ölçülmüştür. Harfin göz kısmının genişliği ise kalem ağzı miktarına eşittir. Kompozisyonun genelinde kelimenin satır çizgisiyle yaptığı açısız değer 7° olarak tespit edilmiştir. Dördüncü satırda “Hak” lafzı istifin üst bölümüne yerleştirilmiş; “vav” ve “ra” harfleri ise kompozisyon bütünlüğünü ve görsel uyumu sağlamak amacıyla mürsel formda yazılmıştır.

db | 1259

2.11. Beşinci Kartuş Harflerinin Anatomisi

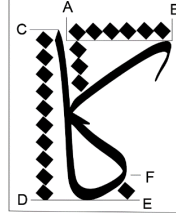

Resim 2.7. Yenicami Sebili Kitâbesi Beşinci Mısra³²

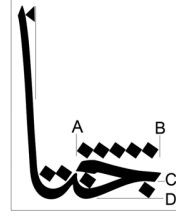
³² TSM, GY-4.

Şekil 2.43. "Nun" Nokta Ölçülendirilmesi

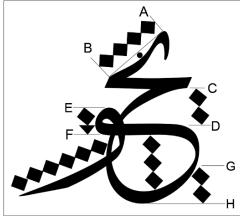

Şekil 2.44. "Nun" Nokta Ölçülendirilmesi

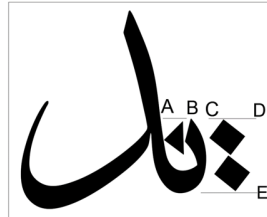

Şekil 2.45. "Cim", "Nun" "Elif" Ölçülendirilmesi

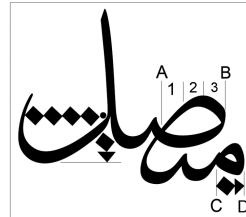
Şekil 2.43'te analiz edilen "nun" harfinde, zülfe kısmından itibaren satır yönünde ilerleyen "s" şeklindeki hareket (A-B) iki buçuk nokta olarak ölçülmüştür. Çanağın başlangıç hizasından satır çizgisine değdiği noktaya olan dikey yüksekliğin bir nokta ve bir cezmi miktarında olduğu tespit edilmiştir. Çanağın yatay genişliği dört nokta, dikey yüksekliği ise (B-C) yaklaşık iki nokta olarak saptanmıştır. Şekil 2.44'te "kef" harfinin "boru kef" olarak isimlendirilen yatay formu tercih edilmemiş, istife uygun olarak "serenli" şekli yazılmıştır. Aynı harfin satır çizgisi üzerindeki dikey yüksekliği (E-F) bir nokta olarak belirlenmiştir. "Kef" harfinin çekeri işlevindeki "elif" harfinin dikey yüksekliği (C-D) ise on noktadır. Şekil 2.45'te "cim" harfi analiz edildiğinde, harfin yatay genişliği (A-B) beş nokta, satır çizgisi üzerindeki yüksekliği (C-D) bir nokta, derinlik ise bir noktadır. Kompozisyonda yer alan "nun" harfini oluşturan çentiğin yüksekliği iki nokta; bu harfin çekeri durumundaki "elif" harfinin sola doğru yaptığı meyil ise yarım nokta olarak belirlenmiştir.

Şekil 2.46. "Ya-Cim-Vav" Ölçülendirilmesi

Şekil 2.47. "Nun-Dâl-Vav" Ölçülendirilmesi

Şekil 2.48. "Mim-Te-Sad-Lam" Ölçülendirilmesi

Şekil 2.46'daki "ya" harfi analizinde, tırnak işaretinden sonra satır yönünde sola doğru gerçekleştirilen (A-B) uzunluğu dört noktadır. Bu hareketin oluşturduğu dikey yükseklik ise cezmi miktarın-

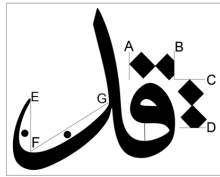
da olduğu belirlenmiştir. Aynı kompozisyonda yer alan “cim” harfi küplü yazılmış, harfinin satır yönünün sağ tarafına mesafesi (C-D) iki nokta olarak tespit edilmiştir. Küpün yüksekliği üç, çanak kısmı (H-G) ise iki noktadır. “Vav” harfinin baş kısmının dikey yüksekliği (E-F) bir buçuk nokta, kuyruk uzunluğu ise altı nokta olarak ölçülmüştür. Şekil 2.47’deki “nun” harfinin satır çizgisi üzerindeki dikey yüksekliği (D-E) iki nokta olarak belirlenmiş; bu harfin “dâl” harfiyle oluşan yatay boşluk (A-B) ise yarım nokta olarak tespit edilmiştir. Şekil 2.48’de analiz edilen “mim” harfi (C-D) bir buçuk nokta olarak ölçülmüş, devamında gelen “sad” harfinin yukarı yönlü ilk kalem hareketinin dönüşü hat sanatındaki altın oran prensipleriyle uyumlu olduğu görülmüştür. “Lam” harfinin çanak kısmının yüksekliği bir buçuk nokta; yatay genişliği ise dört nokta ve bir cezm miktarı olarak belirlenmiştir. İstifte çanaklı harfler, kompozisyonun görsel dengesini sağlamak amacıyla kartuş yüzeyine dengeli biçimde dağıtılmıştır.

2.12. Altıncı Kartuş Harflerinin Anatomisi

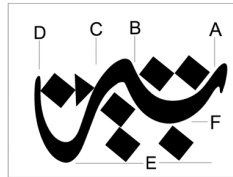

db | 1261

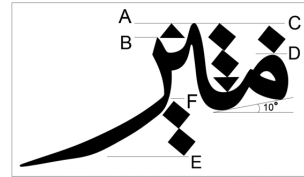
Resim 2.8. Yeni Cami Sebili Kitâbesi Altıncı Mısra³³

Şekil 2.49. “Kaf”, “Dâl” ölçülendirilmesi

Şekil 2.50. “Be” ve “He” ölçülendirilmesi

Şekil 2.51. “Mim”, “Ya”, “Ze” ölçülendirilmesi

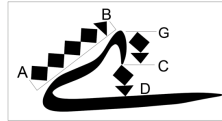
³³ TSM, GY-4.

Şekil 2.49’da “kaf” harfinin analizinde, baş kısmının genişliği (A-B) ile yüksekliği (C-D) yaklaşık iki nokta olarak ölçülmüş ve bu iki ölçü birbirine oldukça yakın bulunmuştur. Harfin çene altındaki derinlik ise kalem ağzı kalınlığındadır. Aynı kompozisyondaki “dâl” harfinde ise çanağın başlangıç (G-F) ve bitiş (E-F) noktalarından satıra uzanan dikey çizgiler cezm ölçüsündedir. Şekil 2.50’de analiz edilen “be” harfinde, harfin hem genişliği (A-B) hem de yüksekliği (B-E) iki nokta olarak belirlenmiştir. “Be” ile “he” harflerinin satıra temas eden noktaları arasındaki derinlik bir nokta; “he” harfinin yatay genişliği (C-D) ise bir buçuk nokta olarak ölçülmüştür. Şekil 2.51’de “mim” harfiyle “ya” harfinin başlangıcı arasındaki mesafe (C-D) bir nokta olarak kaydedilmiştir. “Ya” harfinin başlangıç noktası kabul edilen ikinci çentiğin, birinci çentiğe olan dikey yüksekliği iki buçuk nokta; ikinci çentiğin başlangıcından “ze” harfinin başlangıcına kadar olan mesafe (A-B) ise yarım nokta olarak ölçülmüştür. “Ze” harfinin kuyruk kısmının satıra olan dikey yüksekliği (E-F) iki nokta; kelimenin satıra yerleşim açısı ise 10° olarak tespit edilmiştir.

1262 | db

Şekil 2.52. “Ba” Ölçülendirilmesi

Şekil 2.53. “Ya” Ölçülendirilmesi

Şekil 2.54. “Sin”, “Lam”, “Sin”, “Be”, “Ya”, “Lam” Ölçülendirilmesi

Şekil 2.52’de analiz edilen “ba” harfinde, tırnak hareketinin oluşturduğu dikey yükseklik (A-B) bir buçuk nokta olarak belirlenmiştir. Harfin satıra olan dikey mesafesi (B-C) bir nokta, yatay genişliği ise beş nokta olarak ölçülmüştür. Şekil 2.53’teki “ya” harfinin çanaklı formu kullanılmamış sebil kelimesinin satırı yatayda ikiye bölen istif anlayışındaki bütünlüğü sağlaması amacıyla keşîde yazılmıştır. “Ya” harfinin analizinde, tırnağın dikey yüksekliği (G-C) ve tırnak ile keşîde arasındaki mesafe (C-D) bir buçuk nokta olarak tespit edilmiştir. Tırnaktan satır yönünde sola doğru ilerleyen kalem hareketinin uzunluğu (A-B) ise dört buçuk nokta olarak ölçülmüştür. Şekil 2.54’te yer alan “sin” harfinde, ilk dişin yüksekliği (A-B) yaklaşık bir nokta, ikinci dişin yüksekliği (B-C) bir nokta ve cezm miktarında, üçüncü çentiğin yüksekliği (C-D) ise iki nokta olarak belirlenmiştir. “Lam” harfine geçişi sağlayan çentik (D-E)

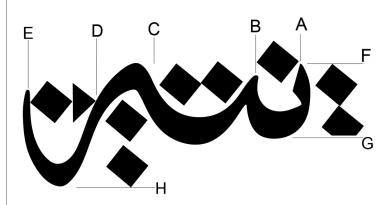
yaklaşık bir nokta yüksekliğindedir. Ardından gelen “sin” harfinin ilk çentiği (E–F) bir nokta, ikinci çentiği (F–G) bir nokta ve cezm ölçüsünde, “be” harfine geçiş sağlayan üçüncü çentiği (G–H) ise bir buçuk nokta yüksekliğindedir. Kompozisyonda yer alan “ba” harfine ait çentik (H–K) bir nokta, “ya” harfiyle ilişkili çentik (K–L) ise bir buçuk nokta olarak ölçülmüştür. Ayrıca “lam” harfinin çanak kısmının yatay genişliği dört nokta ve cezm miktarı olarak belirlenmiştir. Altıncı satırda uzun bir hat oluşturan “Selsebil” kelimesi, “ya” harfiyle birlikte kartuş yüzeyini iki simetrik parçaya ayırmıştır.

2.13. Yedinci Kartuş Harflerinin Anatomisi

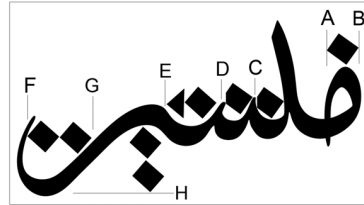

db | 1263

Resim 2.9. Yenicami Sebili Kitâbesi Yedinci Mısra³⁴

Şekil 2.55. “Nun”, “Ya”, “He” Ölçülendirilmesi

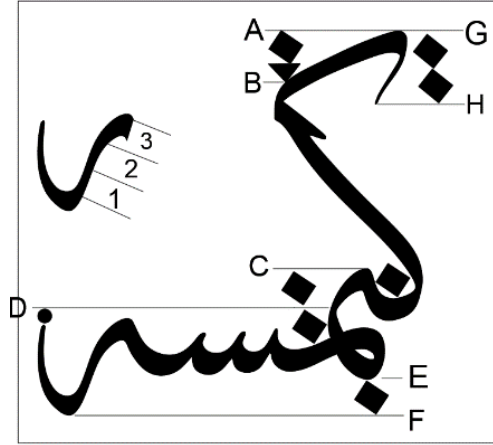

Şekil 2.56 “Mim”, “Ya”, “Ra”, “Sin” Ölçülendirilmesi

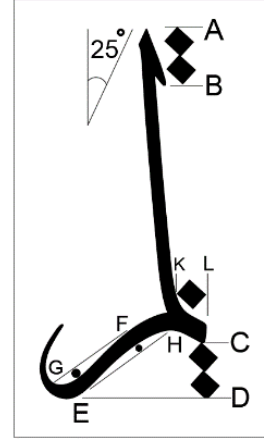
Şekil 2.55’te analizi yapılan “nun” harfinin birinci dışının yüksekliği (F–G) yaklaşık iki nokta, yatay genişliği (A–B) ise bir nokta olarak ölçülmüştür. “Ya” harfinin yatay genişliği (B–C) iki nokta, “he” harfinin satıra olan dikey yüksekliği iki nokta; gövdeyle kuyruk kısmı arasındaki yatay mesafe (D–E) ise bir buçuk nokta olarak tespit edilmiştir. Şekil 2.56’da analiz edilen “mim” harfi (A–B) bir

³⁴ TSM, GY-4.

nokta olarak belirlenmiştir. Devamında yer alan “ya” harfinin oluşturduğu çentik ve “sin” harfinin ilk dişi (D–C) bir noktaya yakın ölçülürken, ikinci dişinin yüksekliği (D–E) bir buçuk nokta olarak ölçülmüştür. Kompozisyonun sonunda yer alan “ra” harfinin satıra olan dikey yüksekliği iki nokta, kuyruk kısmının yatay genişliği (F–G) ise iki nokta olarak tespit edilmiştir.

Şekil 2.57. Mürekkebi “Kef”, “Ya”, “Mim”, “Sin”, “He” Ölçülendirilmesi

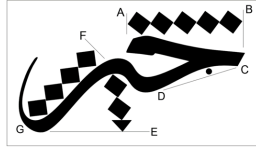
Şekil 2.58. “Lam”, “Mim” Ölçülendirilmesi

Şekil 2.57’de analizi yapılan “kef” harfinin seren kısmının dikey yüksekliği bir buçuk nokta, seren tırnağının yüksekliği ise iki nokta olarak tespit edilmiştir. İstifin yapısından ötürü “kef” sereninin uzunluğu, gövdeye göre daha kısa bırakılmıştır. “Kef” harfinden sonra gelen çentik bir nokta genişliğindedir. “Mim” harfinin alt kısmının satır çizgisi üzerindeki yüksekliği ile harften önceki tırnağın yüksekliği bir nokta olarak belirlenmiştir. Kompozisyonun sonunda yer alan “he” harfinin dönüş hareketleri, hat sanatında altın oran prensibiyle uyumlu olarak üçte bir (1/3) oranında gerçekleştirilmiştir. Şekil 2.58’de incelenen “mim” harfinin baş kısmının yatay genişliği (K–L) bir nokta, düşey yüksekliği (C–D) iki nokta olarak ölçülmüştür. “Mim” başından kuyruğa doğru ilerleyen kalem hareketi, hem alt (E–H) hem de üst (G–F) kısımlarda cezm miktarında derinlik oluşturmaktadır. Harfin zülfe kısmının oluşturduğu dikey açı ise 25° olarak belirlenmiştir.

2.14. Sekizinci Kartuş Harflerinin Anatomisi

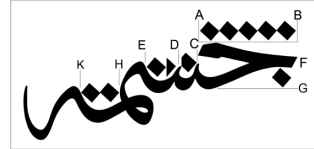
Resim 2.10. Yenicami Sebili Kitâbesi Sekizinci Mısra³⁵

Şekil 2.59. “Ha”, “Ra”
Ölçülendirilmesi

Şekil 2.60. “Cim”,
“Mim”, “Ya”, “Lam”
Ölçülendirilmesi

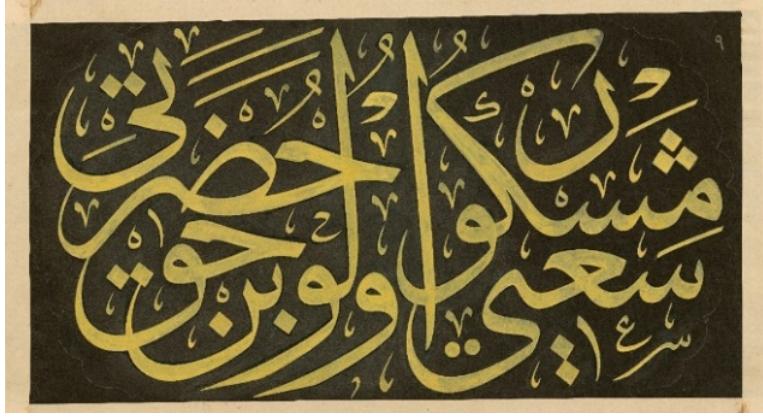
Şekil 2.61. Mürekkab
“Cim”, “Sin”, “Mim”, “He”
Ölçülendirilmesi

db | 1265

Şekil 2.59’da yapılan analizde “ha” harfinin yatay genişliği (A-B) beş nokta olarak ölçülmüştür. Harfin ikinci kol hareketi içinde oluşan derinlik (C-D) ise cezm miktarına karşılık gelmektedir. “Ra” harfinin yüksekliği iki buçuk, uzunluğu ise (F-G) dört noktadır. Şekil 2.60’da “cim” harfinin yatay genişliği (A-B) beş nokta olarak belirlenmiştir. “Mim” harfine kadar yüksekliği (C-D) ile harfin iç kısmında oluşan boşluk bir nokta ölçüsündedir. “Mim” ve “ya” harflerini (E-F) bir buçuk nokta, “ya” harfinin genişliği ise girift olarak yazılmış şekilde (F-G) iki nokta olarak kaydedilmiştir. Şekil 2.61’de “cim” harfinin yatay genişliği (A-B) yine beş nokta, dikeyde oluşturduğu yükseklik (F-G) ise bir nokta olarak ölçülmüştür. “Sin” harfinin birinci dişi (C-D) bir noktaya yakın, ikinci dişi (D-E) bir buçuk noktadır. Ayrıca “mim” ve “he” harfleri arasındaki mesafe (H-K) iki nokta genişliğindedir. Bu satırda kullanılan “lam” harfleri, düşey eksende istif yüzeyini eşit parçalara bölerek kompozisyonun görsel dengesini oluşturmuştur.

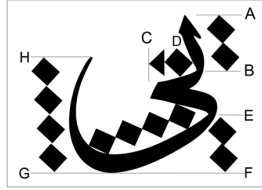
³⁵ TSM, GY-4.

2.15. Dokuzuncu Kartuş Harflerinin Anatomisi

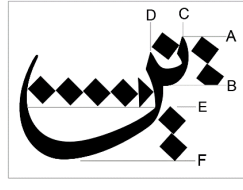

Resim 2.11. Yeni Câmii Sebili Kitâbesi Dokuzuncu Mısra³⁶

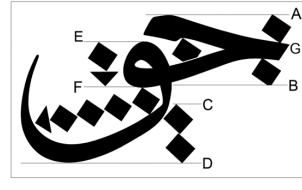
1266 | db

Şekil 2.62. “Te”, “Ya”
Ölçülendirilmesi

Şekil 2.63. “Be”,
“Nun” Ölçülendiril-
mesi

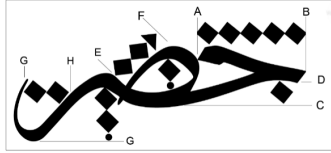

Şekil 2.64. “Ha”, “Kaf”
Ölçülendirilmesi

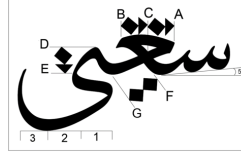
Şekil 2.62’de yapılan analizde, “te” harfinin zülfeden satır yönündeki ilk kalem hareketinin oluşturduğu yükseklik (A-B) iki nokta olarak ölçülmüştür. “Te” ile “ya” harfi arasındaki bağlantı mesafesi (C-D) bir buçuk nokta, “ya” harfinin yüksekliği (E-F) iki nokta, genişliği dört noktadır. Kuyruğun bitiminden düşeye olan yüksekliği (H-G) ise dört nokta olarak belirlenmiştir. Şekil 2.63’te, “be” harfinin kalemin vahşi kısmından itibaren satıra olan yüksekliği (A-B) yaklaşık iki nokta, çentiğinin genişliği (C-D) ise bir nokta olarak tespit edilmiştir. “Nun” harfinin çanak genişliği dört buçuk nokta, düşeye olan yüksekliği (E-F) ise iki nokta ölçülmüştür. Şekil 2.64’teki analizde, “ha” harfinin zülfeden sonraki kalem hareketinin satır istikametindeki derinliği (A-G) ve satıra olan yüksekliği (G-B) bir nokta olarak belirlenmiştir. “Ha” harfinden “kaf” harfine geçişte oluşan boşluk yaklaşık bir nokta, “kaf” harfinin yüksekliği (E-F) bir

³⁶ TSM, GY-4.

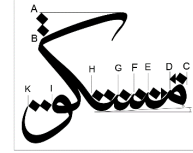
buçuk nokta, satıra olan yüksekliği (C-D) iki nokta ve çanak genişliği dört buçuk nokta olarak ölçülmüştür.

Şekil 2.65. “Ha-Sad-Rı” Ölçülendirilmesi

Şekil 2.66. “Sin-Ayın-Ya” Ölçülendirilmesi

Şekil 2.67. “Mim-Sin-Kef-Vav” Ölçülendirilmesi

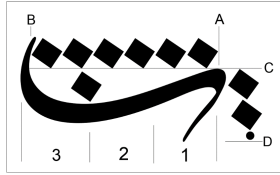
Şekil 2.65’te analiz edilen “ha” harfinin birinci kol hareketinin yatay genişliği (A-B) beş nokta, dikey yüksekliği (C-D) ise bir nokta olarak ölçülmüştür. Aynı şekilde “sad” harfinin başlangıçtan dönüş noktasına kadar olan ilk kalem darbesinin uzunluğu (E-F) iki buçuk nokta; iç kavisindeki derinlik ise bir nokta ve cezm genişliğindedir. “Ra” harfinin satır üzerindeki yüksekliği iki nokta ve cezm kadar, kuyruk genişliği ise (G-H) iki nokta olarak tespit edilmiştir. Şekil 2.66’da yer alan kelimenin satıra yerleşim açısı 5° olarak belirlenmiştir. “Ayın” harfinin baş kısmı üç nokta genişliğindedir; göz kısmından dik açıyla aşağıya inen çizgi, harfin şapkasını simetrik biçimde iki eşit parçaya ayırmaktadır. “Ayın” ve “ya” harfleri arasındaki bağlantı mesafesi iki nokta; “ya” harfinin başlangıcındaki tırnak hareketinin yüksekliği ise bir buçuk noktadır. “Ya” çanağının satır üzerindeki dönüşü, altın oran prensibine uygun şekilde üçte bir (1/3) oranındadır. Şekil 2.67’de incelenen “mim” harfinin baş kısmının genişliği (C-D) bir buçuk nokta; “sin” harfiyle bağlantılı çentiğin genişliği (D-E) de yine bir buçuk nokta olarak ölçülmüştür. “Sin” harfinin ilk çentiği (E-F) bir nokta, ikinci çentiği (F-G) ise bir nokta ve cezm miktarındadır. “Kef” harfiyle olan bağlantı bölümü (G-H) iki nokta; “kef” serenin yüksekliği (A-B) ve “vav” harfinin kuyruk ile baş kısmı arasındaki mesafe (K-I) ise ikişer nokta olarak belirlenmiştir. Bu satırda “elif” ve “lam” harfleri, düşey ekseninde konumlanarak istifin merkezini oluşturmuş, özellikle “Hazreti” kelimesiyle vurgu üst bölümüne taşınmıştır.

2.16. Onuncu Satır Harflerinin Anatomisi

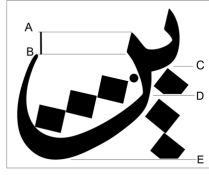

Resim 2.12. Yeni Câmii Sebili Kitâbesi Onuncu Satır³⁷

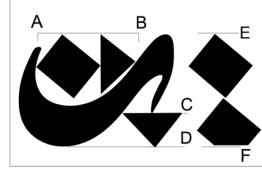
1268 | db

Şekil 2.68. “Be” Ölçülendirilmesi

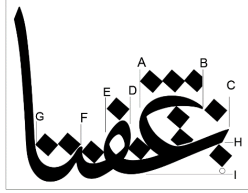
Şekil 2.69. “Ya”, “Ra” Ölçülendirilmesi

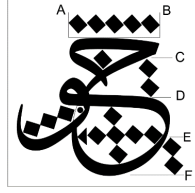
Şekil 2.70. Takma “Ya” Ölçülendirilmesi

Şekil 2.68’de “ba”nın genişliği (B-A) altı noktadır. Çanağın iç kısmındaki derinlik bir nokta, tırnağın satıra olan yüksekliği (D-C) ise iki noktadan biraz fazladır. Çanağın satırdaki dönüş hareketinin hat sanatındaki altın oran prensiplerine uygun şekilde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Şekil 2.69’daki analizde, “ya” harfiyle “ra” çanağının başlangıcı arasındaki mesafe (D-C) bir noktaya yakın olarak ölçülmüştür. “Ra” çanağının satırdaki yüksekliği (E-D) iki nokta genişliği ise sülüs yazıda dört nokta iken burada üç nokta ve cezmi miktarıdır. “Ra” harfinin başlangıcındaki kalemin vahşi kısmıyla kuyruğun arasındaki yükseklik (B-A) kalem ağzı genişliğine denk gelmektedir. Şekil 2.70’te analizi yapılan “ya” harfi, istifteki ahengi sağlamak amacıyla mürekkebi olarak yazılması gerekirken kelime bölünerek “takma” adı verilen yöntem ile yazılmıştır. Çentiğin genişliği (B-A) bir buçuk nokta, yüksekliği (E-F) iki noktaya yakın tırnakla satır arasındaki mesafe (C-D) yarım noktadır.

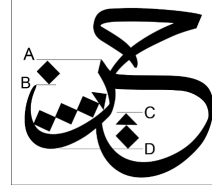
³⁷ TSM, GY-4.

Şekil 2.71. "Ayn",
"Kaf", "Be", "Elif" Ölçü-
lendirilmesi

Şekil 2.72. "Cim",
"Vav" Ölçülendirilmesi

Şekil 2.73. "Cim", "Ra"
Ölçülendirilmesi

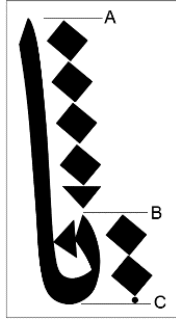
Şekil 2.71'de analiz edilen "ayın" harfinin kaş genişliği (A-B) üç nokta olarak ölçülmüştür. "Ayn" kaşı ile çene arasındaki ağız kısmının derinliği iki noktaya yakın olup kaşla çene arası (C-B) bir noktadır. "Ayn" harfiyle "kaf" harfi arası bir nokta, "kaf" harfinin genişliği (E-D) ise bir nokta olarak belirlenmiştir. Ayrıca "kaf" ile "ya" harfi bağlantısında oluşan çentik (E-F) bir nokta, "ya" harfinin genişliği (G-F) ise iki nokta olarak saptanmıştır. Şekil 2.72'de incelenen "cim" harfinin baş kısmının yatay genişliği (A-B) beş nokta olarak ölçülmüştür. Harfin gözü ferah yazılmış olup "cim" başı ile çanak arasındaki dikey mesafe (D-C) iki noktadır. "Cim" çanağının satıra olan dikey yüksekliği (E-F) iki nokta, yatay genişliği dört buçuk nokta, toplam yüksekliği ise üç nokta olarak tespit edilmiştir. Ayrıca "vav" çanağının genişliği, sülüs yazıya göre daralarak üç nokta ve cezm miktarında yazılmıştır. Şekil 2.73'te analizi yapılan "ra" harfinin yüksekliği (D-C) bir buçuk nokta, genişliği üç buçuk nokta olarak belirlenmiştir. Kartuşta yer alan "cîm" harfleri küplü formda yazılmış; mürekkebi formda yazılması gereken "cezîl" kelimesi bölünerek "yâ" harfi takma biçimde kompozisyona uygulanmıştır.

2.17. On Birinci Kartuş Harflerinin Anatomisi

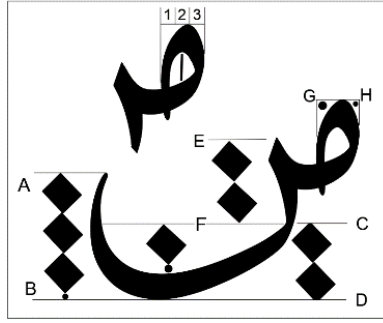

Resim 2.13. Yeniceami Sebili Kitâbesi On Birinci Mısra³⁸

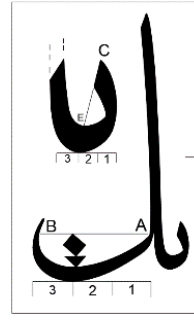
1270 | db

Şekil 2.74. “Te” ve “Elif” Ölçülendirilmesi

Şekil 2.75. “Mim” ve “Nun” Ölçülendirilmesi

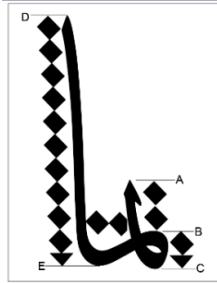

Şekil 2.76. “Nun” ve “Kef” Ölçülendirilmesi

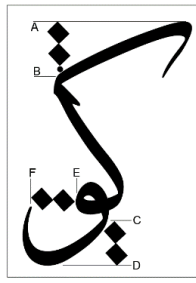
Şekil 2.74’te analiz edilen “te” harfinin başlangıcındaki tırnak hareketinin satırdaki yüksekliği (B-C), iki noktadan cezm miktarı kadar fazladır. Tırnak hareketinde kalemin ünsî kısmıyla “elif” harfinin gövdesi arasındaki mesafe yarım nokta olarak ölçülmüştür. Ayrıca “te” harfinin çekeri biçiminde yazılan “elif” harfinin tırnak başlangıcına olan yüksekliği (A-B) dört buçuk nokta olarak belirlenmiştir. Şekil 2.75’te incelenen “mim” harfinin baş kısmında (H), (G) oluşan derinlikler cezm miktarıdır. “Nun” harfinin başlangıcından çanak başlangıcına olan mesafe (F-E) iki noktadır. Çanağın başlangıcından satıra olan dikey yükseklik (C-D) ise yine iki nokta

³⁸ TSM, GY-4.

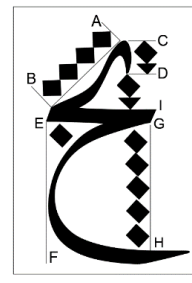
olarak saptanmıştır. Çanak başlangıcından satır yönünde çizilen doğru, çanağın iç kısmında (F) bir nokta ve cezmi kadar derinlik oluşturur. “Nun” çanağının bitiminden satıra olan yükseklik (A-B) ise üç noktadan cezmi miktarı kadar fazladır. “Mim” başının dönüş hareketi, sülüs yazıdaki altın oran prensipleriyle 1/3 oranında gerçekleşmiştir. Şekil 2.76’da analiz edilen “kef” çanağının iç kısmında oluşturduğu derinlik bir buçuk nokta olarak ölçülmüştür. Çanağın satırdaki dönüş hareketi de üçte birlik altın oran prensibine uygun şekilde gerçekleşmiştir.

Şekil 2.77. “Te”, “Mim” ve “Elif” Ölçülendirilmesi

Şekil 2.78. “Kef” ve “Vav” Ölçülendirilmesi

Şekil 2.79. “Ya” ve “Ha” Ölçülendirilmesi

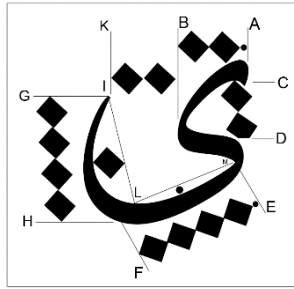
Şekil 2.77’de analizi yapılan “te” harfindeki zülfenin vahşi kısmından “mim” harfinin baş kısmına olan yükseklik iki nokta olarak ölçülmüştür. “Mim” başının satıra olan yüksekliği bir buçuk nokta, “te” ve “elif” gövdeleri arasındaki mesafe ise iki noktaya yakındır. Ayrıca “mim” harfinin çekeri durumundaki “elif” harfi (E-D) on buçuk noktadır. Şekil 2.78’de “kef” harfinin seren yüksekliği (A-B) iki noktadan cezmi miktarı kadar fazladır. “Vav” harfi çanaklı olarak yazılmış, çanağının satırdaki yüksekliği (D-C) iki nokta, “vav” harfinin mesafesi (F-E) ise iki nokta olarak ölçülmüştür. Şekil 2.79’daki “ya” harfinin tırnak yüksekliği (D-C) ile “ha” harfinin gövdesi (I-D) arası bir buçuk noktadır. “Ya” tırnağından “ha” harfi başlangıcına (A-B) dört nokta, “ha” harfinden satıra derinlik (E-F) bir nokta, yüksekliği (G-H) ise beş noktadır.

2.18. On İkinci Kartuş Harflerinin Anatomisi

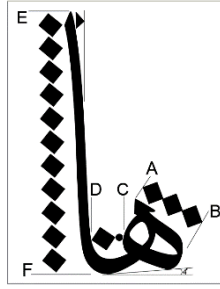

Resim 2.14. Yenicami Sebili Kitâbesi On İkinci Mısra³⁹

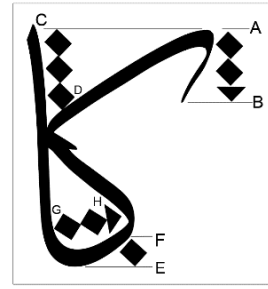
1272 | db

Şekil 2.80. “Ya” Ölçülendirilmesi

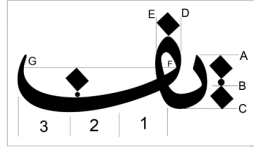
Şekil 2.81. “He” ve “Elif” Ölçülendirilmesi

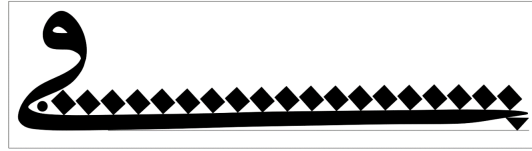
Şekil 2.82. “Kef” ve “Elif” Ölçülendirilmesi

Şekil 2.80’deki “ya” harfinin kalem hareketi (B-A), iki noktadan cezm miktarı fazladır. Ağız yüksekliği (D-C) yaklaşık iki nokta, çanak genişliği (E-F) ise dört nokta ve cezm miktarındadır. Çanağın iç derinliği (L-M) cezm kadar, kuyruğun bitiminden bu noktaya olan mesafe (I-L) bir nokta, çanağın bitimi ile satır arası (H-G) dört nokta olarak ölçülmüştür. Şekil 2.81’de “he” harfinin ilk kalem hareketi (A-B) üç nokta, “he” ile “elif” arası mesafe (C-D) bir noktadan cezm kadar fazladır. “Elif” harfinin yüksekliği (F-E) on bir nokta, kelimenin satıra oturma açısı ise 4°’dir. Şekil 2.82’de “kef” harfinin sereni (D-C) üç nokta, tırnağı (A-B) iki buçuk nokta, “kef”ten “elif”e geçiş mesafesi (G-H) ise iki buçuk noktadır.

³⁹ TSM, GY-4.

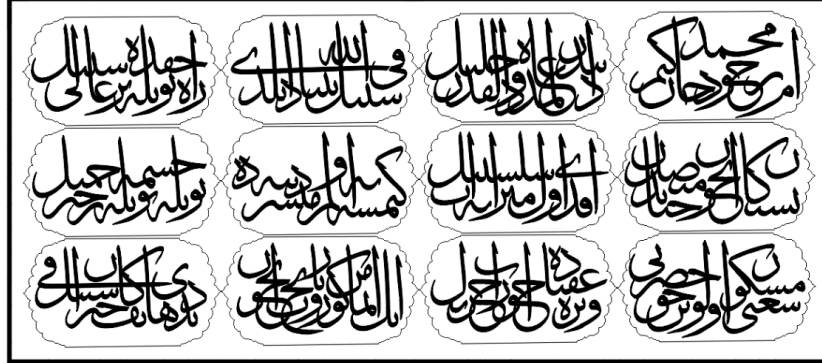
Şekil 2.83. “Te” ve “Fe” Ölçülendirmesi

Şekil 2.84. “Fe” ve “Ya” Nokta Ölçülendirmesi

Şekil 2.83'te yer alan “te” harfinin başlangıcındaki turnak yüksekliği (A–B), bir noktadan cezm miktarı fazladır; satır üzerindeki toplam yüksekliği (A–C) ise iki nokta ve cezm miktarı kadardır. “Fe” harfinin baş genişliği (E–D) bir nokta, çanağın derinliği ise bir nokta ve cezm miktarında ölçülmüştür. Şekil 2.84'te “ya” harfinin çanaklı formu tercih edilmemiş keşideli yazılmıştır. Keşidenin yukarı yönde olan meyli bitimde yarım nokta derinlik oluşturacak biçimde tamamlanmıştır. Keşidenin uzunluğu yaklaşık yirmi noktadır. Bu satırda “yâ” harfi, yâ-i ma'kûs formunda kullanılarak istif yüzeyini iki eşit parçaya ayırmıştır. İstifin yapısal yoğunluğu nedeniyle, özellikle üstünler diğer kartuşlara kıyasla daha dik açıyla yerleştirilmiştir.

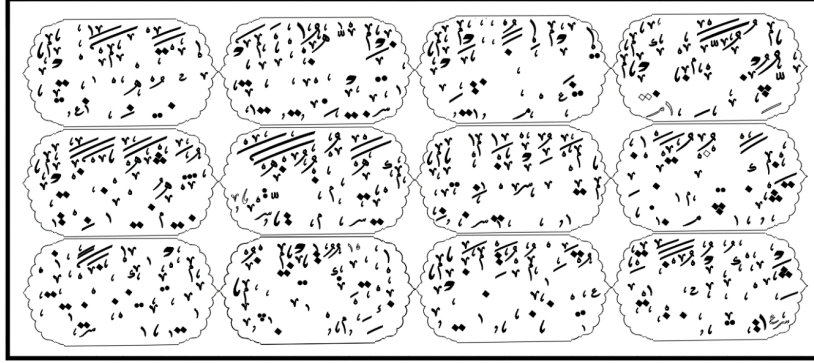
db | 1273

Şekil 2.85. Kitâbenin Harekesiz Hattı Kompozisyonu

Sâmi Efendi, harf anatomilerinde altın oran prensibine gösterdiği titizliğin yanı sıra, harflerin istif düzeninde de bu orana uygun biçimde yerleştirilmesine büyük özen göstermiştir. Harflerin altın orana dayalı uyum içerisinde birleşmesi, yoğun istifli kompozisyonlarda dahi görsel bütünlüğün korunmasına katkı sağlamıştır. Bu yaklaşım, yazı kompozisyonunun izleyici üzerinde göz yorgunluğu oluşturmadan estetik bir algı yaratmasını mümkün kılmıştır. Ayrıca

harflerin çıkarılmasıyla ortaya çıkan hareke ve tezyinî unsurların yerleşimiyle oluşan görsel düzen içinde kartuşlar arasındaki leke dengesi dikkat çekici bir uyum sergilemektedir.

Şekil 2.86. Kitâbenin Hareke ve Bezeme Sistematığına Dair Detaylar

Sonuç

1274| db

İslam alfabesi asıl gelişimini farklı milletlerin katkılarıyla sağlamıştır. Ülkelerin yazıya verdikleri değer doğrultusunda hat sanatının gelişim süreçleri farklılık göstermiş, çeşitli yazı türleri ortaya çıkmış ve dönemler arasında belirgin üslup farklılıkları oluşmuştur. Hattat Sâmi Efendi'nin celî sülûs alanındaki önemli eserlerinden biri, Yeni Câmîi çeşme kitâbesidir. Kitâbe metni on iki kartuştan oluşmakta olup her bir kartuş 30-50 cm arasında değişen ebattaki istifli yazı alanlarından meydana gelmiştir. Her satır, “den-dan” olarak adlandırılan beyzi formun yatay konumlandırılmasıyla oluşturulmuştur. Kitâbenin tamamı yaklaşık 93 cm eninde ve 212 cm boyundadır. Mermer zemine oyulan yazıların derinliği yaklaşık 0.5 cm olup zerendud boya ile renklendirilmiştir. Zemin ise petrol yeşil renktedir. Yazı, zemin oyularak yüksek rölyef tekniğinde işlenmiştir. Kartuşların etrafı ve kitâbenin dış cetvellerinde 1.2 cm genişliğinde altın varak kullanılmıştır. Hat sanatında celi sülûs için özel bir meşk kitabının bulunmaması nedeniyle, Sâmi Efendi'nin Yeni Câmîi çeşme yazılarının anatomik incelemesi yapılmış ve böylece kaynak çeşitliliği oluşturulması hedeflenmiştir. Geometrik analizin tamlığı için çizimlerde, Topkapı Sarayı Müzesi'nde GY-4 koduyla muhafaza edilen asıl kitâbe kalıpları esas alınmıştır. Ölçümde yazı kalemi ile çizilen noktalar kullanılmıştır.

Sâmi Efendi, kartuşlardaki yazı alanını altın dikdörtgen kaide-lerine mümkün olduğunca uygun şekilde belirlemiş, harfleri altın orana göre istife göre yerleştirmiştir. Dikine konumlanan harfler kartuşta dengeli dağıtılmış, yazı alanı imkânlar ölçüsünde iki ya da üç parçaya bölünmüştür. Lafz-ı Celâl ve İsm-i Nebî ifadeleri altın spiralın merkezine konumlandırılmıştır. Harflerin çoğunlukla üçte birlik ya da üçte ikilik bölümlerinden birbirleriyle temas ettiği tespit edilmiştir. Nokta, hareke ve tezyini unsurlar ise leke dengesine dikkat edilerek konumlandırılmıştır. Tüm bu veriler ışığında, Sâmi Efendi'nin Yeni Câmîi çeşme kitâbesini yazarken celi sülüsünde altın oranı sezgisel değil bilimsel bir biçimde kullandığı sonucuna ulaşılmaktadır. Kitâbenin ilk satırı “elif” harfi ve “Mehammed Han” ismi ile başlamaktadır. Bu nedenle özellikle dikkat çeken “elif” harfiyle “Mehammed” ismiyle aynı formda yazılan İsmi Nebî'dir. İsmi Nebî, Sâmi Efendi tarafından keşîde tarzında yazılmış ve istifin üst bölümüne dikkat çekici biçimde yerleştirilmiştir. Metnin hazırlanışında bu detayların kasıtlı olarak düşünülüp düşünülmediğine dair herhangi bir belge bulunmamaktadır; ancak “elif hakır, mim kılavuz” düsturunun etkili olduğu güçlü bir varsayımdır.

Kitâbenin on ikinci satırının sol alt bölümünde, Sâmi Efendi'ye ait üsluplaştırılmış bir ketebe örneği yer almakta olup bu tarz imzalamaya geleneği ilk kez Râkım Efendi tarafından başlatılmış, sonrasında birçok hattat tarafından benimsenmiştir. Eser, Sâmi Efendi tarafından 1325 (1907) yılında, sanat hayatının olgunluk döneminde kaleme alınmıştır. İmzanın sağında yer alan 1074 (1663) tarihi ise kitâbenin değil, çeşmenin ilk inşa yılına aittir. Yeniden inşa ve kitâbenin ikinci kez yazım tarihine dair bilgi verilmemesi, İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnâl'in Sâmi Efendi'yi 17. yüzyılda yaşamış biri sanmasına neden olmuştur; ancak bu karışıklık, hattatın kimliği konusunda bir tereddüt yaratmamaktadır. Ayrıca mevcut kitâbede çeşitli deformasyonlar tespit edilmiş; örneğin birinci kartuşta İsm-i Nebî'nin “mim” harfleri arasındaki mermerde çatlak görülmüş, üçüncüden on ikinciye kadar bazı kartuşlarda da zemin renginde bozulmalar saptanmıştır.

Kaynakça

- Arpacı, Kubilay. *İstanbul Mimarisinde Sanatkâr İmzaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı. *Türkler'de Yazı Sanatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.

- Berk, Süleyman. *İstanbul'un 100 Hattatı*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2012.
- Derman, Mustafa Uğur. *Ömrümün Bereketi 2*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2019.
- Derman, Mustafa Uğur. *Yeni Cami Çeşme ve Sebilinin Kitâbesi*. İstanbul: Meşk Yayıncılık, 2011.
- Dumlupınar, Fatma Zehra. *Yeni Vâlide Camii Çini Kitâbeleri Bezemeleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Egemen, Affan. *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*. İstanbul: Arıtan Yayın Evi, 1993.
- Gökşen, Muharrem. *Yeni Cami Çeşme Yazılarının Anatomik Açıdan Değerlendirilmesi ve Mustafa Râkım Üslubuyla Mukayesesi*. Çorum: Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Gürsoy, Elif. "Cami Tip Projelerinde Ölçü-Oran İlişkisi". *Türk Dünyası Araştırmaları* 118/232 (2018), 211-228.
- İnal, İbn'ül Emin Mahmud Kemal. *Son Hattalar*. İstanbul: Maarif Basım Evi, 1955.
- Mehmed Şevki Efendi'nin Sülüs- Nesih Hat Meşkleri. İstanbul: İRCİCA Yayınları, 2010.
- Kılıç, Abdullah. *İstanbul Eminönü Yeni Cami Külliyesi ve Hünkâr Kasrı*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Kültür ve Sanat Yayınları, 2022.
- Kuban, Doğan. *Osmanlı Mimarisini*. İstanbul: YEM Yayınları, 2007.
- Kumbaracılar, İzzet. *İstanbul Sebilleri*. İstanbul: Devlet Basımevi, 1938.
- Özcan, Ali Rıza. *Hat ve Tezhip Sanatı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2015.
- Özcan, Ali Rıza. *İstanbul'un Yüz Kitâbesi*. İstanbul: Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları 2011.
- Subaşı, Mehmet Hüsrev. *Yazıya Giriş*. İstanbul: Dersaadet Yayın Evi, 1997.
- Topkapı Sarayı Müzesi GY-4.
- Yazır, Mahmud Bedreddin. *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981.
- Yılmaz, Kadir. *Türk Hat Sanatında Kompozisyon Kurgusu ve Geometrik Altyapı*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

